

Utgitt av:
Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS
Solheimsgata 21
2000 Lillestrøm
www.krus.no

1. utgave 2016

Copyright: Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS, Lillestrøm 2016
Rettighetene til bildene brukt i denne håndboken eies av Colourbox.

I serien :
KRUS håndbok nr. 2/2016
ISBN 978-82-8257-046-6

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

I henhold til regjeringens 'Handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme'¹ og rundskriv 5/2015 fra Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI),² har enhetene i kriminalomsorgen et særskilt ansvar for å arbeide mot radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Denne håndboken er utarbeidet med det formålet å gi tjenestemenn som arbeider i fengsel økt kunnskap om temaet radikaliserings, tilpasse de overordnede planene til vår arbeidssituasjon og avklare forventninger til håndtering.

Radikaliserings og voldelig ekstremisme er i dette dokumentet både politisk og religiøst nøytrale begreper. Det vil si at vi finner utfordringer knyttet til radikaliserings innen ulike politiske retninger og religiøse miljøer eller bevegelser. Håndboken behandler radikaliserings og voldelig ekstremisme som fenomen, samtidig tar den for seg mer spesifikt de to hovedutfordringene vi er konfrontert med i Norge; voldelig islamisme og høyreekstremisme.

Trusselbildet samfunnet står ovenfor gjør radikaliserings til et dagsaktuelt tema. Kriminalitet begått av voldelige ekstremister, ekstremistiske grupper og terrororganisasjoner påvirker samfunnet på flere måter og har stort skadepotensial. Iverksettelse av tiltak er komplisert da problemstillingene ofte er komplekse og krevende. Samtidig er det viktig at man ikke gjør temaet vanskeligere enn det er og samtidig betrygge de ansatte med at en stor del av det som allerede gjøres av forebyggende tiltak, og det daglige arbeidet med den innsatte, også har relevans for arbeidet med den som blir radikalisert.

Fengslene har lang erfaring med å håndtere innsatte som har ytterliggående meninger og som benytter vold som virkemiddel. For kriminalomsorgen handler det fortsatt om å skape refleksjon og motivasjon hos innsatte, lære bort andre handlingsmåter og gi grunnlag for å mestre og samhandle i det samfunnet alle er en del av. Vi skal derfor jobbe med radikaliserings med de samme metodene og arbeidsformene vi allerede har.

For å forebygge og hindre spredning av radikaliserings som kan føre til voldelig ekstremisme er det viktig å forstå hvorfor noen blir radikalisert. Kunnskap om radikaliserings som fenomen og de ulike miljøene som finnes er viktig. Denne kunnskapen må videreutvikles og brukes i kartleggingen av de innsatte og videre i utarbeidelsen av tiltak.

Håndboken ble først skrevet av Kari-Anne Aasterud for bruk i Ringerike fengsel og ble videreutviklet av KRUS ved Hege Bøhm Ottar, David Hansen og Franck Orban for bruk i hele kriminalomsorgen. KRUS ønsker også å takke Tore Bjørgo og Brynjar Lia som har bidratt med konstruktive tilbakemeldinger. Del 2 av håndboken omhandler tips for håndtering og kan tilpasses slik at den kan brukes i de ulike enhetene med sin organisering og sin arbeidsform.

KRUS har forventninger om at håndboken vil bli et godt verktøy som kan bidra til økt kunnskap om radikaliserings og voldelig ekstremisme.

Hans-Jørgen Brucker
Direktør

Abstract

The issues of radicalization, violent extremism and terrorism are current themes in most contemporary societies. In recent years, Norway has experienced a threat from a certain few extreme Islamists – although this threat has not materialized into violent terrorist attacks. Norway has, however, experienced a major terrorist attack – in the form of a right-wing, counter jihadist attack, which left 77 people dead, and dozens more wounded. The work and major focuses of the University College of Norwegian Correctional Service (KRUS) is thus currently, with an equal focus, on the prevention of radicalization into violent Islamism and (violent) right-wing extremism.

The staging point for this work, regarding prisons in particular, is that dynamic security is the key factor in maintaining an environment counter-inductive for radicalization. In this, most prison staff in Norway has thorough education and supplementary training, and also relies on tools and techniques focusing on communication skills, anger management as well as culture awareness in general. On the issues of radicalization, and the adverse potential for radicalization into violent extremism – of any form – the need for knowledge relating to the understanding of phenomena, radicalization processes, various roles of radicalized people and, not least, the dynamics of prison radicalization is present. This handbook is *one* step towards filling this knowledge gap, currently found in the Correctional Service.

This handbook is published with the intent of providing Correctional Service staff basic knowledge of the phenomena of radicalization and violent extremism. It also aims at providing tips for working with, and detecting, radicalization within prisons. This handbook deals with the issues of radicalization and violent extremism on the conceptual levels – and details two main areas of concern confronting contemporary Norway; namely violent Islamism and right-wing extremism.

The handbook is divided into two parts. Part 1 – Knowledge of phenomena – consists of seven chapters. Chapter 1 deals with terms and definitions used in the context of radicalization and violent extremism. It also looks at how different groups are labelled violent/extremist – with a particular emphasis on violent Islamism and right-wing extremism and discusses the differences between hate-crimes and terrorism. Chapters 2 and 3 looks into radicalization processes, factors that *might* make someone vulnerable for radicalization, different roles or categories one might find among extremists, and it also discusses a few recent findings of so-called foreign fighters – in this context; persons who have travelled to areas of conflict in order to join and fight alongside terrorist groups such as Islamic State, Al-Shabaab and others.

Chapter 4 and 5 addresses the issue of radicalization in and within prisons; hereunder how inmates may be a particularly vulnerable group, the prison as an arena and as a radicalization factor in itself – as well as some few notes on the prevention, mapping and assessment of inmates vulnerable for radicalization which may lead to violent extremism. Chapter 5 also deals with the issues of disengagement and de-radicalization at a theoretical, conceptual level. Chapters 5 and 6 deals are chapters that detail challenges with violent Islamism and right-wing extremism, and discusses how these two main categories, forms of extremism pose a risk of (further) radicalization in general for the Norwegian context.

Part 2 – Tips for managing radicalization contains two separate chapters which are meant to assist staff in the practical work relating to mapping and observation, reporting as well as some few hints on how to work with radicalized inmates – within existing structures. This part also includes concrete information about the Norwegian mentor-project in the Correctional Services.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Abstract	4
DEL 1: FENOMENKUNNSKAP	8
1. Begrepsavklaringer	8
1.1. Radikal, radikaliserings og voldelig ekstremisme	8
1.2. Betegnelser på ulike grupperinger eller miljøer	9
1.3. Voldskriminalitet begått av ekstremister - terror eller hatkriminalitet?	10
2. Hvordan blir man radikalisert?	13
2.1. «Sosialisering» eller «egenradikalisering»	13
2.2. Radikaliseringsprosessen	14
3. Hvorfor blir noen radikalisert? Fellestrekk og sårbarhetsfaktorer	17
3.1. Roller eller kategorier av utøvere i voldelige grupper	22
3.1.1. <i>Petter Nessers og Tore Bjørgos idealtyper</i>	22
3.1.2. <i>Øvrige roller eller behov for ressurser og kompetanse</i>	24
3.2. Hvem kan bli fremmedkrigere?	25
4. Radikalisering i fengsel	27
4.1. Innsatte som en særskilt sårbar gruppe	27
4.2. Fengselet som radikaliseringsarena eller som en arena for positiv forandring?	28
5. Strategier for å forebygge eller stoppe radikaliseringsprosessen	32
5.1. Forebygging	32
5.2. Kartlegging av og vurdering av risiko	33
5.2.1. <i>Punkter/ faktorer som kartlegges i VERA (versjonen fra 2009)</i>	34
5.2.2. <i>Punkter/ faktorer som kartlegges i Extremism Risk Guidance 22+ (ERG22+)</i>	35
5.3. Deradikalisering eller disengagemang	35
5.4. Utarbeidelse og iverksettelse av tiltak	36
6. Islamisme	39
6.1. Former for islamisme	39
6.2. Kort om voldelig islamisme i nyere tid	40
6.3. Koblingene mellom jihadistiske subkulturer og kriminalitet	41
6.4. Wahhabisme og salafisme: religion og politikk.....	42
6.5. Krig og konflikter i nyere tid - et lite bakteppe for ny terror	43
6.5.1. <i>Fra krigen mellom Iran og Irak til andre og tredje Gulfkrigen</i>	43
6.5.2. <i>Afghanistan</i>	44
6.5.3. <i>Syria</i>	45
6.5.4. <i>Libya</i>	46
6.5.5. <i>Somalia</i>	47
6.5.6. <i>Regionale konflikter knyttet til kurderne</i>	47
6.6. Fremmedkrigere	47
7. Høyreekstremisme	49
7.1. Fremveksten av høyreekstremisme siden 1945.....	49
7.2. En «fjerde bølge?»	51
7.3. Konspirasjonsteorier – en del av ”radikaliseringen”	52
7.4. Høyrepopulister, høyreradikale og høyreekstreme	52
7.4.1. <i>Høyrepopulister</i>	52
7.4.2. <i>Høyreradikale</i>	53

7.4.3.	<i>Høyreekstreme</i>	53
7.5.	Retninger innen høyreekstremisme.....	54
7.5.1.	<i>Nynazisme</i>	54
7.5.2.	<i>Rasisme</i>	54
7.5.3.	<i>Innvandringsfiendtlighet</i>	54
7.5.4.	<i>Islamfiendtlighet/islamofobi</i>	55
7.6.	Høyreekstremistisk terrorisme i Norge.....	55
DEL 2: TIPS FOR HÅNDTERING I FENGSEL		57
8. Tips for håndtering i fengsel		57
8.1.	Kartlegging og observasjon.....	57
8.1.1.	<i>Generelle kjennetegn som kan indikere radikaliserings</i>	57
8.1.2.	<i>Spesifikke kjennetegn på radikal islamisme</i>	58
8.2.	Utarbeidelse av tiltak.....	59
8.3.	Dialog med innsatte.....	60
8.4.	Dokumentasjon og rapportering.....	61
8.5.	Utteksling av informasjonen til politi/ PST.....	61
8.6.	Informasjonen til andre i kriminalomsorgen eller samarbeidspartnere.....	61
8.7.	Et eksempel på oppgave og ansvarsfordeling.....	63
9. Mentorprosjektet		64
9.1.	Hva er mentorprosjektet?.....	64
9.1.1.	<i>Hva er mentorering?</i>	64
9.1.2.	<i>Hvem er i målgruppen for å få mentor?</i>	64
9.1.3.	<i>Basert på frivillighet</i>	65
9.1.4.	<i>Når kan enheten ta kontakt?</i>	65
9.1.5.	<i>Rutine for rekruttering av innsatte/ domfelte</i>	65
9.1.6.	<i>Hvilken rolle har mentor under straffegjennomføringen?</i>	66
9.1.7.	<i>Hvordan skal mentor og fengselet samhandle under mentoreringen?</i>	66
10. Ressurspersoner		67
11. Kilder		68

DEL 1: FENOMENKUNNSKAP

1. Begrepsavklaringer

1.1. Radikal, radikaliserings og voldelig ekstremisme

Det finnes flere måter å definere voldelig ekstremisme og radikaliserings på. «Radikaliserings» er et konstruert begrep som favner mye og som heller ikke forskerne enes om. Regjeringen har på sin side definert begrepene i sin handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme som:³

Radikaliserings forstås som en prosess der en person i økende grad aksepterer bruk av vold for å nå politiske, ideologiske eller religiøse mål. En radikaliseringsprosess som leder frem til voldelig ekstremisme kjennetegnes av:

- en kognitiv utvikling mot en stadig mer ensidig virkelighetsoppfatning, der det ikke er rom for alternative perspektiver.
- dernest en videre utvikling der virkelighetsoppfatningen oppleves så akutt og alvorlig at voldshandlinger er nødvendige og rettferdige.

Voldelig ekstremisme forstås som aktiviteten til personer og grupperinger som er villige til å bruke vold for å nå sine politiske, ideologiske eller religiøse mål.

Det er viktig å påpeke at det finnes andre definisjoner av «radikaliserings.» Noen vektlegger bare handlinger, mens andre vektlegger både handlinger og holdninger. Bruk av begrepene «radikaliserings» og «radikal» krever forsiktighet og bevissthet. Fordi begrepene blir brukt i sammenheng med både *lovlige* holdninger (som kan være radikale) og *ulovlige* handlinger og ytringer, er det særlig viktig at man er presis når personer eller grupper omtales som radikale eller radikalisererte.

Radikaliserings bygger på ordet “radikal” som i utgangspunktet betegner en tilnæringsmåte som krever grunnleggende og, som regel, raske endringer av etablerte forhold.⁴ Å være radikal innebærer i seg selv ikke å være voldelig, men omtaler heller et ønske om raske og omfattende endringer av grunnleggende samfunnsforhold. En svært viktig avklaring blir dermed at det i et demokratisk styresett ikke er ulovlig å være radikal. Det er støtte til bruk av vold, eller bruk av vold for å oppnå disse endringene som *kan* være ulovlige.

Radikaliserings har en *holdnings-* og en *handlingsdimensjon*. Det handler både om holdninger og meninger som støtter eller oppfordrer til bruk av vold og den faktiske voldshandlingen. Et viktig funn er imidlertid at det ikke er noen absolutt sammenheng mellom holdning og handling når det gjelder radikaliserings. Man kan ha radikale meninger, men aldri delta aktivt i voldshandlinger. Samtidig kan man begå voldshandlinger uten å ha noen klart forankret ideologisk overbevisning.⁵ Dette kompliserer vurderingene knyttet til spørsmålet om når tiltak skal iverksettes.

Radikalisering er en prosess hvor en person gradvis endrer seg. Holdningsendring står dermed i fokus. *Hvor eller når* i denne prosessen man skal bli bekymret eller sette inn tiltak er vanskelig å gi et klart svar på. Noen kan ha radikale meninger som aldri utvikler seg til en situasjon hvor personen utøver voldelige handlinger, mens andre kan utvikle seg til å utøve voldelige handlinger enten raskt eller over tid. Prosessen har dermed ingen forhåndsdefinert varighet eller forløp og kan reverseres ved at personer som tidligere har vært radikalisert på et senere tidspunkt avstår fra å bruke vold (*disengagement/avhopping*) eller til og med bryter med en ekstrem tankegang som involvere vold (*deradicalisation/avrakalisering*). For tjenestemenn er det derfor viktig å være bevisste disse uklare overgangene mellom det lovlige *radikale*, som betyr at man likevel kan ha ekstreme meninger, og det ulovlige eller bekymringsfulle *radikalisererte*. I dette arbeidet blir systematisk observasjon og dokumentasjon av innsattes eventuelle atferdsendring i uønsket retning veldig viktig.

Radikalisering er et uttrykk som ofte benyttes i Europa og USA for å omtale endringsprosessen som inntreffer hos personer som utvikler ekstreme holdninger knyttet til en islamistisk ramme. Tematikken rundt radikalisering har blitt aktualisert som en problemstilling knyttet til terrorhandlinger verden har erfart fra grupper som Den islamske stat (IS) og al-Qaida. Som beskrevet innledningsvis kan radikalisering imidlertid skje innen alle former for politiske og religiøse retninger. Eksempler på dette er ulike former for høyre- eller venstreekstremisme eller én-saks ekstremisme som finner sted blant ekstreme dyrevernavtivist, borgervernsorganisasjoner, kvinnekampsbevegelser eller abortmotstandere.

Håndboken kan i utgangspunktet brukes for alle former for radikalisering, men den er utviklet med særlig tanke på å øke kunnskap om voldelig islamisme og høyreekstremisme. Årsaken til dette er først og fremst dagsaktualitet, noe som ikke utelukker andre fremtidige former for ekstremisme.

Hva gjelder voldelig islamisme kan det, på grunn av sin kobling mot religion, se ut som denne formen for radikalisering utfordrer tjenestemenn annerledes enn politiske former. Frykten for å diskriminere religionsutøvere skaper utrygghet for hvordan vi skal håndtere ulike situasjoner. Dette, sammenholdt med at man er bekymret for at konflikter med muslimer i fengsel, kan bygge opp under en forestilling av konflikt mellom islam og vestlige verdier, og dermed bidra til økt radikalisering og polarisering av muslimske innsatte.

1.2. Betegnelser på ulike grupperinger eller miljøer

I samfunnsdebatten benyttes mange ulike begreper og betegnelser på miljøene og de forskjellige ideologiske retningene. Begrepene blir ikke alltid tydelig avgrenset eller definert. Det kan bidra til å komplisere temaet og å skape uklarheter. Eksempler på slike begreper er radikal islamisme, militant islamisme, jihadisme, militant salafisme og lignende.

Går man nøyere inn i hvert av de ulike begrepene finner man at de vektlegger ulike sider eller trekk ved grupperingene eller ideologiene. Dersom begrepene vurderes mer overfladisk eller generelt omtaler de ofte de samme grupperingene. Tilsvarende finner man om miljøene på motsatt side av den politiske skalaen med betegnelser som nynazister, innvandringsfiendtlige, nasjonalister, kontrajihadister, høyreekstremister osv.

I håndboken er det valgt å benytte begrepet **høyreekstremisme** om grupperinger og enkeltindivider med nasjonalistisk, innvandringsfiendtlig og fascistisk/nazistisk ideologi som støtter voldshandlinger eller selv bruker vold. I motsetning til uttrykket «voldelig islamisme» er voldsdimensjonen i uttrykket «høyreekstremisme» mer implisitt. Den er likevel tilstede. Enkelte forskere knytter sammen begrepene «høyreekstremisme,» som beskriver støtte til bruk av voldelige eller andre ulovlige metoder for å oppnå sine politiske mål, og «militante høyreekstremister» som beskriver personer som aktivt deltar i organisert virksomhet der også voldsbruk er en del av repertoaret.⁶

Håndboken har videre valgt å bruke begrepet **voldelig islamisme** om islamistiske grupperinger og enkeltindivider som har utøvd eller støttet terror og/eller voldshandlinger.

Således er (voldelig) høyreekstremisme – så vel som voldelig islamisme – ansett som voldelige ideologier, innen teoretisk sett straffbare rammer.

1.3. Voldskriminalitet begått av ekstremister - terror eller hatkriminalitet?

Medienes fokus på terrorisme og dekningen av gjennomførte eller avvergede terroraksjoner kan ofte gi et forenklet bilde av kriminaliteten knyttet til ekstremisme. Mediedekningen skaper et bilde av at voldelig islamisme alene står for slike voldshandlinger og at kriminelle handlinger knyttet til ekstreme ideologier kun begås i storskala. Virkeligheten er imidlertid mer komplisert. Eksempelvis har det i Norge, Sverige og Tyskland vært flere drapsofre for høyreekstremistiske handlinger enn drapshandlinger utført av jihadister, mens islamistisk terrorisme de siste årene har slått til ved flere anledninger i Danmark, Belgia og Frankrike.⁷ Nasjonale forskjeller tuftet på innen- og utenrikspolitikk, historie og sosiale og kulturelle forhold forklarer hvorfor høyreekstremisme eller voldelig islamisme får mer fotfeste i enkelte land enn i andre i enkelte perioder. Norge, Sverige og Tyskland har hatt en lang tradisjon for høyreekstremisme, mens andre land i større grad har strevd med voldelig islamisme.

For å nyansere bildet av voldshandlinger begått av ekstremister ytterligere er det nødvendig å ha kunnskap om to ulike former for slike handlinger; **terrorisme og hatkriminalitet**, og overgangene mellom disse.

Terrorisme og hatkriminalitet har likhetstrekk gjennom at de ofte begås av personer som viser en ekstrem ideologisk overbevisning eller en tilhørighet til et ekstremistisk miljø. Skillet mellom dem ligger i *hensikten eller formålet med volden*. For terroristen har volden en målsetting utover den konkrete handlingen (*fremoverblikk*), mens for hatkriminaliteten er *bakgrunnen for volden* mest sentral (*bakoverblikk*). Således vil hatkriminalitet i ytterste konsekvens kunne kategoriseres som voldelig ekstremisme, uten å nødvendigvis falle inn under terrorlovgivningen (Straffeloven, § 147a-d). Straffelovens § 131 sier at det må foreligge *terrorhensikt* dersom handlingen skal kunne falle inn under straffelovens bestemmelser om terror.⁸

Lovgiver mener videre at terrorhensikt foreligger dersom handlingen begås med en hensikt:

- a) å forstyrre alvorlig en funksjon av grunnleggende betydning i samfunnet, som for eksempel lovgivende, utøvende eller dømmende myndighet, energiforsyning, sikker forsyning av mat eller vann, bank- og pengevesen eller helseberedskap og smittevern,
- b) å skape alvorlig frykt i en befolkning, eller
- c) urettmessig å tvinge offentlige myndigheter eller en mellomstatlig organisasjon til å gjøre, tåle eller unnlate noe av vesentlig betydning for landet eller organisasjonen, eller for et annet land eller en mellomstatlig organisasjon.

Som det fremkommer av lovteksten står hensikten sentralt og volden anses som et virkemiddel for å oppnå noe annet. Et eksempel på dette er drapene i regjeringskvartalet og på Utøya 22. juli 2011. Å drepe var ikke et mål i seg selv. Dette konkluderer dommen for 22. juli-saken med og tydeliggjør at gjerningsmannen søkte å fremprovosere en heksejakt på «moderate kulturkonservative nasjonalister».

En slik heksejakt ville bidratt til økt sensur, som igjen ville ført til økt polarisering i samfunnet og ytterligere radikalisering. På denne måten håpet gjerningsmannen at flere individer ville gå over til å støtte en voldelig kamp mot den norske samfunnsmodellen. Tiltalte betegnet selv terrorhandlingene som «forebyggende angrep» til forsvar for «det norske urfolk og norsk kultur».⁹ Han fremholdt under rettssaken at drapene var grusomme, men at de også var et nødvendig virkemiddel for å nå sine ønskede politiske mål.¹⁰

Hatkriminalitet forutsetter ikke at det foreligger en særskilt hensikt eller formål. Det er *årsak og bakgrunn* som er avgjørende faktorer. I regjeringens handlingsplan defineres den som straffbare handlinger som helt eller delvis er motivert av negative holdninger til en person eller gruppes faktiske eller oppfattede etnisitet, religion, politiske tilhørighet, seksuelle orientering, kjønnsuttrykk eller nedsatte funksjonsevne.¹¹

Lovdata beskriver på sin side hatkriminalitet som straffbare handlinger som er begått mot personer på grunn av deres religion, etnisitet, kjønnsidentitet, funksjonsevne m. v¹². Straffeloven av 2005 kriminaliserer hatefulle ytringer i § 185, og diskriminerende handlinger i § 186. I tillegg vil alle andre typer lovbrudd kunne vurderes som grove når de er begrunnet i fornærmedes hudfarge, nasjonale eller etniske opprinnelse, religion, homofile orientering eller nedsatt funksjonsevne jfr. § 77 om straffeskjerpende forhold.

Det er også slik at forholdet mellom hatkriminalitet og terror ikke alltid er enkelt å forstå. De utelukker ikke alltid hverandre og overlapping kan forekomme. Attentatene 22. juli 2011 var både hatkriminalitet og terror.¹³ Således var også militante islamisters angrep på jødiske barn i Frankrike i mai 2012 også terror. Andre ganger står de derimot hver for seg. Hatkriminalitet trenger ikke å ende med en terrorhandling, samtidig som terrorhandlinger kan begås uten at det foreligger klare hatmotiver, men mer av taktisk hensyn. Hatkriminalitet som hovedkategori kan defineres som enhver kriminell handling som er motivert av negative holdninger til en gruppe individer. Begrepet rommer alt fra hærverk til voldshandlinger, enten de er mer eller mindre planlagt. Den norske handlingsplanen for forebygging av voldelig radikaliserings påpeker på samme måte at voldelig ekstremisme er den mest ytterliggående formen for hatkriminalitet.¹⁴

Ved å anskueliggjøre skillet mellom terrorisme og hatkriminalitet kan man i enda sterkere grad bidra til å synliggjøre radikaliseringsprosessens dynamiske dimensjon. Det er denne gradvise utviklingen av aksept for- og faktisk bruk av vold som nå skal beskrives.

2. Hvordan blir man radikalisert?

2.1. «Sosialisering» eller «egenradikalisering»

Radikalisering skjer under direkte eller indirekte påvirkning av andre. Påvirkning kan skje gjennom interaksjon med andre i møter mennesker imellom eller gjennom utveksling/ dialog på internett. Det kan også skje gjennom litteratur, tv eller renere former for “enveis” kommunikasjon hvor personen kun blir mottaker av et budskap og er overlatt til seg selv for å tolke og forstå meningen.

Det er verdt å notere at det ene ikke utelukker det andre. Den «ensomme» internettaktivitet kan føre til at man etter hvert ønsker å treffe likesinnede fysisk. Likeledes foregår et radikaliseringsforløp ofte ved at man både kommer i kontakt med andre individer i fysiske rom, gjennom sosiale medier eller ved at man driver selvstudium på nettet og dermed fordyper seg i en ekstremistisk ideologi.

Personer som bidrar til radikalisering blir ofte betegnet som *radikalisatorer*. De fremstår som autoriteter ved at de er religiøse ledere eller lærde, ved at de er skolerte på en eller annen måte eller ved at de er selvoppnevnte lærde og anerkjennes som sådan av andre. Karismatiske personer og individer som på bakgrunn av sin erfaring fra kampsituasjoner kan kalles for «veteraner» har også høy status. Venner og familiemedlemmer som har vært eller fortsatt er engasjert i en ekstrem ideologi kan også radikalisere andre.¹⁵

Radikalisatorer bidrar til å skape argumenter og forståelse hos den som utsettes for indoktrinering for at voldelige virkemidler er legitime og bør anvendes. Retorikken som brukes er preget av et “oss mot dem” perspektiv som skiller mellom venner og fiender og hvor det som står på spill (f.eks. religion) må forsvares. Veteraner kan fortelle historier fra kampene de har deltatt i. Krigshandlinger forherliges og brukes til å overbevise mottakeren om at ekstreme midler må brukes i kampen mot fienden. Slike historier trenger ikke å være sanne. De har som primær målsetting å rekruttere – og er derfor bevisst hvem som er sårbare for radikalisering. På mange måter kan man snakke om fleksibel propaganda rettet mot særlig mottakelige personer. Radikalisatorer kan også bruke historier om kamp, felterfaringer, som virkemiddel for å oppnå høyere status eller posisjon i gruppen han er en del av eller ovenfor et individ han ønsker å påvirke.

Som håndboken beskriver i avsnittet om hvem som blir radikalisert og om sårbarhetsfaktorer kan også radikalisatorer fylle behovet det enkelte individ kan ha på det psykologiske, sosiale og/eller ideologiske/politiske planet, eller tilby en form for fysisk beskyttelse. I utgangspunktet trenger det ikke å være en åpenbar ideologisk påvirkning eller forsøk på å verve til voldelige handlinger. I første omgang påvirker radikalisatorene ved at de fyller tomrommet personen opplever, gjennom å skape et fellesskap og anerkjennelse, og ved å gi individet en mening med livet eller sågar en følelse av trygghet. Når relasjonen og tilhørigheten mellom de to er skapt vil individet være (mer) mottakelig for ideologisk påvirkning.

Radikalisering inntreffer sjelden uten påvirkning fra andre, men eksempler på *selvradikalisering* forekommer også. I motsetning til radikalisering via interaksjon med andre vil en ensom prosess være vanskeligere å oppdage, da påvirkningen skjer mer i det skjulte – slik Behring Breivik-saken illustrerte. Mekanismene er likevel de samme ved at det skapes en ny virkelighetsforståelse hvor kamp og vold anses som legitime og nødvendige virkemidler.

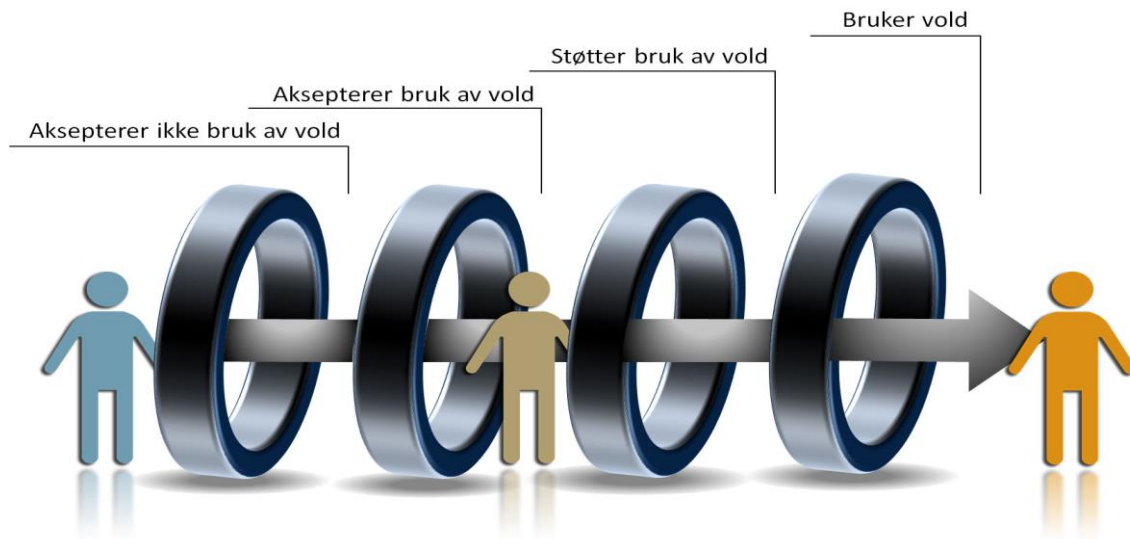
Sosiale medier på internett er blitt viktige plattformer for radikalisering. Mediekanaler som Facebook og Twitter brukes til å profilere ekstremistiske grupper i det offentlige rom, mens de tidligere hadde et langt mer begrenset nedslagsfelt.¹⁶ Facebook er ikke minst en plattform for informasjonsutveksling, diskusjon og koordinering av aktivitet. Videoopplastingssider på Youtube fungerer etter samme prinsipper. Videoinnleggene bidrar til å vekke interesser hos potensielle rekrutter, oppildne eksisterende tilhengere og overtale til fysisk engasjement.

I en tid hvor internett er en svært viktig kilde til informasjon og kunnskap er tilstedeværelse på nettet viktig. Ekstremistiske nettsteder utvikles og utformes med et bevisst mål om å nå ulike målgrupper via en propagandavirksomhet som forener spektakulære visuelle effekter og tekst som rører følelser og oppfordrer til handling. Et radikaliseringsforløp kan, som tidligere bemerket, bestå av mange trinn over tid og kan vare fra bare noen få uker eller måneder til flere år. Et typisk forløp for islamistisk radikalisering kan starte med at man leser avisartikler eller ser på TV-innslag hvor man blir opprørt over grusomhetene i Midtøsten. En blanding av nysgjerrighet og opprør mot urett, som i neste omgang kan føre til at man leter etter noe annet enn «konvensjonelle svar» og dermed oppsøker den radikale propagandaen som er tilgjengelig på internett. Neste trinn kan være at man fysisk oppsøker et radikalt miljø hvor man kan snakke om situasjonen i Syria eller bidra med noe konkrete, som f.eks. pengeinnsamling.

Sosialiseringen i den nye gruppen kan etter hvert føre til et større ønske om å engasjere seg mer direkte for saken ved å reise ned til Midtøsten. Der vil man eventuelt bli vanlig fotsoldat eller selvmordskandidat. Engasjementet skapes ofte ved at man allerede har bekjente, venner eller familiemedlemmer som har vært eller fortsatt er i kampområdene. I mange tilfeller bryter man med eller lyver man for venner og familien hjemme for å kunne reise til Midøsten. En vanlig dekkhistorie er at man skal drive hjelpearbeid.¹⁷

2.2. Radikaliseringsprosessen

Radikaliseringsprosessen kan beskrives på ulike måter. En av dem er PSTs «tunnelmodell», som innebærer at radikaliseringsforløpet sees som en tunnel man går gjennom. Ifølge denne modellen utvikler individene som går gjennom tunnelen gradvis en ensidig virkelighetsoppfatning. Jo lenger inn i tunnelen man kommer, desto mer ytterliggående blir holdninger og meninger, samtidig som behovet for og ønsket om å handle blir sterkere. Kombinasjonen av ensidig virkelighetsforståelse og økende trang til handling skaper en farlig blanding av overbevisning og vilje til å være en del av «kampen».

Illustrasjon hentet fra regjeringen.no ¹⁸

Personen inne i tunnelen blir på ulike måter påvirket av omgivelsene. Gjennom påvirkningen skapes det en ny forståelse av egen virkelighet og tilhørighet. Samtidig blir personen mindre tilgjengelig og mottakelig for andre perspektiver eller annen argumentasjon.

Lenger ut i prosessen kan personen utvikle en overbevisning om at det ikke lenger finnes andre meningsfulle alternativer eller muligheter enn vold. Enda lenger i forløpet kommer viljen til å selv bruke vold. Enkelt sagt; personen går fra tanke og mening til handling. Fra å akseptere ideen om at andre bruker vold, til at man selv er villig å gjøre det, og deretter omsetter det i handling.

Underveis i radikaliseringsprosessen kan en person erfare en form for antiklimaks eller et vippepunkt (trigger) som skaper ekstraordinært engasjement. Ofte er dette en signifikant hendelse som skjer i privatlivet, som f.eks. en hendelse som oppfattes som spesielt urettferdig, et brutalt skifte i livet med tanke på hvem man omgås eller et møte med en spesiell person. En slik hendelse virker destabiliserende og tvinger fram et behov og et søk etter ny mening i livet. Traumatiske hendelser trenger ikke å ramme en personlig. De kan også komme fra krigshandlinger som inntreffer langt unna, men som oppfattes som spesielt urettferdig, fra invasjonen av andre land eller fra ekstrem vold mot sivilbefolkning. For høyreekstremer kan økt innvandring, kriminalitet begått av innvandrere eller terroraksjoner begått av islamistiske grupper på hjemmebane eller på steder man ideologisk er knyttet til, utgjøre vippepunkter. Slike hendelser har til felles at de skaper et ønske om å gjøre noe og kan mane til kamp. Vendepunkter kan være medvirkende i at et radikaliseringsforløp inntreffer eller i at man går fra den ene fasen til en annen i radikaliseringsprosessen. Triggerpunkter kan markere overgangen fra tanke og handling.

Radikaliseringsprosessen kan ta lang tid eller kan gå raskt. Hvordan den utvikler seg er avhengig av omgivelsenes påvirkning og av en rekke faktorer som begrenser eller forsterker prosessen. I fengsel vil det f.eks. være åpenbare begrensninger knyttet til våpentilgang eller adgang til litteratur og internett. På en annen side vil personlig kontakt og påvirkning kunne være sterkere og tettere i et miljø der innsatte bor sammen på et

begrenset område og med begrensede frihet, samtidig som de har mangelfull tilgang til annet nettverk enn kriminelle. I tillegg vil innsatte kunne oppleve et særskilt behov for å være en del av et fellesskap som kan gi trygghet.

Radikaliseringsprosessen kan avbrytes, stoppes eller snus i alle faser i tunnelen. En person kan bli overbevist av andre om å endre oppfatning eller selv forandre virkelighetsoppfatningen tilbake til mer normale meninger og holdninger. Samme person kan også stanse i radikaliseringsprosessen og bli stående i en av fasene - f.eks. ved at man står fast ved oppfatningen om at vold er et legitimt virkemiddel, uten at man er villig til å bruke vold selv eller oppfordre andre til å bruke vold. Det må også understrekes at slike faser som beskrevet ovenfor ikke nødvendigvis passer som forklaringsmodell for alle. Man har ikke en generell kunnskap om hvorfor noen blir radikalisert og andre ikke – til tross for at de er i ett livsløp med tilsynelatende samme rammefaktorer. Igjen må det sies at PSTs modell ikke er den eneste måten å tolke radikaliseringsprosessen på. En slik fremstilling kan kritiseres for bl.a. å være for forutbestemt og ensporet når den presenterer et radikaliseringsforløp i form av sekvenser som må følges lineært, noe som blant annet utelukker at man kan hoppe over én eller flere faser.

Hvilke midler eller faktorer som trengs for å avbryte eller stanse et radikaliseringsforløp avhenger av individet som gjennomgår prosessen, hvilke faktorer som ligger til grunn for at radikaliseringen inntraff og av hvor langt man har kommet i prosessen. Dette utdypes nærmere i avsnittet om *avradikalisering* eller *disengagement* (avslutte deltakelse).

3. Hvorfor blir noen radikalisert? Fellestrekk og sårbarhetsfaktorer

Det er sjelden kun én årsak til at en person blir radikalisert. Studier av gjennomførte terrorhandlinger og av personer involvert i disse viser at det nesten alltid er både individuelle, sosiale og ideologiske faktorer som spiller inn. Brynjar Lia og Petter Nesser har bl.a. påvist en overrepresentasjon av sosiale problemer og utenforskap.¹⁹ Lav utdanning, løs tilknytning til arbeidslivet over tid og kobling til kriminelle miljøer er klare medvirkende årsaker. Hvorvidt man har vokst opp i en radikalisert kultur har også betydning for en eventuell radikalisering.

Det er stor variasjon med tanke på hva som motiverer radikaliserte. Gruppeprosesser - enten det dreier seg om press eller lojalitet-, har ofte avgjørende betydning. For noen individer kan det i utgangspunktet handle om idealisme og solidaritet. Opplevelsen av urett vekker da følelse av forpliktelse ovenfor den lidende part som maner til handling. For andre kan det være snakk om ideologisk, moralsk eller religiøs plikt.

Det finnes også individer som dras mot konfliktområder på søken etter spenning, fellesskap, heder, status og anerkjennelse. Blant fremmedkrigere symboliserer det å posere med våpen i krigssoner ønsket om å bli sett og beundret av andre på sosiale medier. Dette fanges opp av ekstremistiske medieaktører som fremstiller deltagelsen i kamp som en heroisk og edel handling. Jihadistiske websider bruker mye tid, teknologi og ressurser til å hedre aksjonssugne unge menn på jakt etter fart, spenning og berømmelse, som dessuten er villige til å ofre sitt liv for «saken». En slik spenning kan ha like stor tiltrekningskraft, hvis ikke større, som ideologien som begrunner kampdeltagelsen og terrorhandlinger.

Forskningen vektlegger også motmaktaspektet ved ekstreme ideologier. Jihadisme kan f.eks. tolkes som en motstrømideologi med reaksjonært preg som oppfordrer til opprør mot USAs globale dominans, vestlige verdier, korrupte muslimske makthavere og verdiforfallet innenfor islam. Jihadisme kan også fremstå som et generasjonsopprør som fører unge muslimer til å forkaste både det nasjonale felleskapet i det landet de er født og oppvokst i, og foreldrenes religiøse praksis og kultur. En slik prosess har fellestrekk med det man ble vitne til på 1960-tallet, hvor ungdommens tilbøyelighet til opprørske meninger og holdninger førte dem til å engasjere seg i voldelige grupper på ytre venstre eller høyre side. På samme måte som radikalisme var «rød» på 1960-tallet kan dagens radikalisme for enkelte best være inkarnert av den mest ekstreme formen for islamisme. Det er dermed ikke islam som er radikal, men radikale holdninger som islamiseres.²⁰

Som motstrømideologier handler dermed voldelig islamisme og høyreekstremisme både om «å ta makt fra» og «å ta makten tilbake». Tilknytningen til ekstreme miljøer eller bruk av ekstrem retorikk eller symboler uttrykker et slikt ønske om å «ta makt». Ved å erklære tilhørighet til ekstreme miljøer som bryter med konsensuspolitikken avskrekkes omgivelsene. Denne avskrekking kan gi et «frihetsrom» ved at det skapes avstand til omgivelsene, samtidig som det oppstår frykt for å gripe inn overfor gruppen man har blitt medlem av. En slik tankegang gjelder også for innsatte i fengsler. Ekstreme ideologier kan brukes taktisk av enkelte innsatte som motmakts strategi mot fengselssystemet.

Det finnes mange inngangsporter inn i ekstremistisk tenkning. Kunnskapen om europeiske fremmedkrigere viser at rekrutteringsprosessen varierer sterkt fra et individ

til et annet. Noen har en sterk ideologisk overbevisning. For andre er den sosiale dimensjonen viktigere når de kommer i kontakt med en lokal leder i et islamistmiljø, en hjemvendt syriafarer, eller når de blir inspirert av bekjente som har reist før dem og som formidler bilder eller lignende på sosiale medier. Mer individuelle «innveier» finnes også, f.eks. ved at man påvirkes av tv-reportasjer eller på internettpropaganda, for deretter å reise til kampområder på egen hånd. Enkelte individer er eventyrlystne som er ute etter å oppleve et nytt spenningsnivå som gir deres liv ny mening og økt sosial anerkjennelse. Thomas Hegghammer viste til at de aller fleste fremmedkrigere likevel reiser sammen med andre likesinnede, og ikke alene.²¹

En annen måte å nærme seg radikaliseringsprosessen på er i europeisk sammenheng å identifisere en rekke faktorer som skaper grobunn for voldelig ekstremisme eller som fremmer den. Rem Kortweg (2010) skiller mellom interne og eksterne faktorer.²² Noen som kan kobles til en intern dimensjon er:

- En mangel på debatt rundt tolkninger av islam i det muslimske samfunnet som gjør at ekstreme ideer kan spres uten motstand og kritikk.
- Stigmatisering og polarisering gjennom den offentlige debatten, som bidrar til å skape en stemning hvor muslimsk ungdom føler seg tilsidesatt av storsamfunnet og søker etter en egen og alternativ identitet. Det samme gjør fremmedgjøring og diskriminering.
- Lav sosialøkonomisk status blant muslimske innvandrere i Europa og manglende integrering av disse, som bidrar til at muslimsk ungdom søker nye veier og kan bli fristet til å overta en ekstrem tankegang.
- Tilstedeværelse av radikale imamer og erfarne hjemvendte jihadister, som predikerer en ekstrem ideologi og kan fungere som bindeledd mellom voldelig radikale islamister i Europa og mer globale islamistiske ekstreme grupper og organisasjoner.
- Ekstreme og militante islamisters glorifisering av jihad og martyrdøm.
- Nye sosiale medier - ikke minst internett -, som gjør det lettere å komme i kontakt med personer eller miljøer tilknyttet etablerte islamistiske ekstremister og terrororganisasjoner både i samme land og i utlandet.
- Arenaer som skoler, moskeer eller fengsler som kan bli arnesteder for spredning av ekstremistisk ideologi og for rekruttering.

Noen faktorer som kan kobles til en mer ekstern dimensjon er:

- Vestlig unnfalighet i konfliktområder der muslimer er utsatt, for eksempel i palestinske områder.
- Vestlige militære intervensjoner i den muslimske verden som i Irak og Afghanistan, og i senere tid i Libya og Syria.
- Støtten til såkalte "korrupte" regimer i Midtøsten, regimer som regnes som vantro av islamistiske krefter.
- Informasjon om konflikter og lidelser andre steder i verden, der muslimer er involvert, og som er tilgjengelig gjennom sosiale medier og særlig internett.

Skillet mellom interne og eksterne radikaliseringsfaktorer er relevant både i en nasjonal og internasjonal kontekst, hvis man også tar i betraktning at det finnes likheter og ulikheter i radikaliseringsbildet fra et land til et annet. Derfor vil noen eller flere av disse faktorene også være relevant for studien av islamistiske miljøer og individer i Norge. Kunnskapen om høyreekstreme grupper og høyreekstrem ideologi viser imidlertid en annen sentral dimensjon ved radikaliseringsprosessen. Ekstreme grupper oppstår ikke tilfeldig. De dekker grunnleggende sosiale og psykiske behov for individer som kan være i en nødssituasjon. Høyreekstremes «innveier» i ekstrem ideologi er dermed også et resultat av individuelle særegenheter og eksterne faktorer. Tore Bjørge og Yngve Carlsson (2005) identifiserte ti faktorer av intern art som gjør at unge individer kan slutte seg til rasistiske eller nynazistiske grupper.²³ Følgende punkter ble skissert i en tid på 1990-tallet hvor ungdomsgrupper fantes i større tall i Norge enn det som er tilfellet i dag. Punktene er likevel fortsatt relevante for å forstå hvordan unge individer trekkes inn i radikale miljøer. De kan for øvrig anses som generelle faktorer som gjelder både for høyreekstreme og islamistiske miljøer.

1. *Ideologi og politikk*: Ungdommer slutter seg som regel ikke til rasistiske grupper fordi de er rasister, men fordi de gradvis overtar ideologien til gruppen de har blitt en del av. Noen kan likevel ta kontakt med slike grupper pga. sammenfallende politisk ståsted. I så fall tar man ofte dette skrittet som følge av at man føler seg utestengt fra «mainstream»-kulturen over tid eller som følge av en plutselig opplevelse som «trigger fram» overgangen til ekstrem ideologi.
2. *Provokasjon og vrede*: denne innveien er mindre motivert av ren ideologi og mer forårsaket av affekt. Den kommer til uttrykk som en reaksjon på noe som oppleves som en provokasjon, en trussel eller noe urettferdig. Det kan f.eks. være provoserende atferd fra innvandrergupper eller venstreradikale, troen på at innvandrerne og asylsøkerne misbruker velferdsgoder eller frykten for at man får mindre tilgang til sosiale tjenester enn de to ovennevnte gruppene.
3. *Beskyttelse*: Innveien inn i rasistiske eller nynazistiske grupper kan forårsakes av et behov for fysisk beskyttelse mot fiender som oppleves som trussel og sosial anerkjennelse. Ekstreme grupper fokuserer på sin side ofte på individer som de identifiserer som sårbare for mobbing eller sjikanering og som blir tilbudt beskyttelse innad i gruppen.
4. *Nysgjerrighet*: Innveien inn i ekstreme subkulturer eller grupper kan skyldes et behov for å «se» eller «prøve» noe alternativt. Det er som regel et større innslag av nysgjerrighet og spenning enn av reelt ønske om å involvere seg over tid i en ekstrem gruppe. Erfaringen viser imidlertid at det er vanskeligere å trekke seg ut av en nynazistisk gruppe i ettertid enn det er tilfellet med andre grupper.
5. *Søke etter spenning*: Enkelte individer som involverer seg i ekstreme grupper har særegne personlighetstrekk med bl.a. sterkt psykologisk behov for spenning. Slike individer tester sine egne og andres grenser ved å utsette seg selv for potensielt farlige situasjoner. En relativt stor andel av slike individer viser anlegg for mer ødeleggende atferd som kriminalitet, narkotikabruk eller politisk ekstremisme og vold.

6. *Vold, våpen og uniformer*: Enkelte individer som slutter seg til rasistiske eller nazistiske grupper er tiltrukket av gruppens voldskultur og forkjærlighet for militær adferd. Våpenbrorskap, hypermaskulinitet og bruk av uniformer virker kraftig på en bestemt type unge menn. Noen rasistiske og nynazistiske grupper tilbyr et sosialt miljø hvor man kan dyrke slike interesser, bl.a. gjennom ulovlig våpentrening ute i skogen.
7. *Opprør dimensjonen*: i likhet med venstreekstremisme eller voldelig islamisme kan deltagelsen i rasistiske og nynazistiske grupper være et uttrykk for et behov for å opponere, gjøre opprør mot eller sjokkere konsensusfunnet.
8. *Søket etter en erstatningsfamilie eller en alternativ farsfigur*: Mange unge menn som slutter seg til ekstremistiske grupper har et vanskelig forhold til egen familie, og spesielt til far. Foreldrene kan også vie for lite oppmerksomhet til tenåringer som befinner seg i en spesielt sårbar alder. Deltagelsen i høyreekstreme grupper, fordi den bryter med normaliteten og provoserer andre, kan uttrykke et opprør som skal tiltrekke oppmerksomhet, selv om det er på en negativ måte. Eldre ledere i rasistiske eller nynazistiske grupper spiller på det og fremstiller seg ofte som vikarierende farsfigurer og rollemodeller for unge menn uten klar maskulin identitet.
9. *Søken etter venner og fellesskap*: Mange individer som slutter seg til høyrehøyreekstreme grupper er primært ute etter vennskap og anerkjennelse etter å ha møtt avvisning gjentatte ganger i andre grupper. De opplever at slike grupper tar dem imot med åpne armer og opptrer mer tolerante enn andre «normale» grupper. Individer som blir tatt opp i høyreekstreme grupper opplever likevel snart at en slik varme har grenser og at de må bevise sin troskap til gruppen ved å adlyde til gruppens krav om f.eks. å begå kriminalitet for å få full anerkjennelse.
10. *Søket etter status og identitet*: denne siste inngangen til høyreekstremistiske grupper, gjelder også for gjenger, og er kanskje den aller viktigste. Individer som ikke makter skole, jobb, idrett eller andre sosiale aktiviteter, kan prøve å gjenvinne status ved å slutte seg til grupper som de vet skaper frykt hos andre. Ved å ta på seg en skinhead uniform eller bruke nazisymboler sørger man for at andre som tidligere hånet en nå holder avstand og viser respekt eller frykt. De som slutter seg til slike grupper opplever en klar endring i måten de blir møtt og oppfattet på.

Som for all annen kriminalitet kan man se at ulike faktorer bidrar til at enkeltindivider slutter seg til ekstreme miljøer eller utvikler ekstreme holdninger. Mangelfull skolegang, lite sosial støtte, få venner, lav selvtillit, liten tilgang til goder eller muligheter er faktorer som ofte kan bidra til at personer beveger seg bort fra aksepterte normer og verdier i samfunnet og inn i mer alternative normer og verdier.

I likhet med det man kan se i kriminelle miljøer (som f.eks. MC-miljøet) kan ekstreme grupper bli stedet hvor sårbare individer oppnår det de ellers ikke har fått i det «ordinære» samfunnet. Medlemmene i slike miljøer kan også ha like referanser som

skaper sterkt samhold. Dette samholdet opphever en følelse av utenforskap, forsterker avstanden mellom "dem og oss" og kan gi både motivasjon og styrke til å handle på vegne av gruppen. Stadige påminnelser om at sårbare individer ikke har fått de samme mulighetene eller den samme anerkjennelsen i det ordinære samfunnet «som alle andre» kan bidra til å skape et ønske om gjengjeldelse, hevn eller gjenoppretting av rettferdighet. Markante hendelser kan bygge ytterligere opp under dette og bli en supplerende faktor eller drivkraft for videre radikaliseringsprosesser.

Enkelte som søker til ekstreme miljøer kan gjøre dette ut fra et behov om beskyttelse. Å være en del av et slikt miljø gir trygghet gjennom det samholdet miljøet representerer. Dersom gruppen i tillegg fremstår som en betydelig maktfaktor, f. eks. ved å fremstå som fryktinngytende, kan dette forsterke den rekrutterende effekten.

Spenningsøkere kan på sin side få utløp for sitt behov for action og adrenalin i ekstremistiske miljøer. En typisk motivasjonsfaktor for gutter hvor krig og krigere assosieres med maskulinitet og tøffhet.

For andre kan volden i seg selv være en avgjørende faktor. Da blir det likegyldig hva slags kamp man utkjemper, så lenge muligheten til å delta i kamp er tilstede. Derfor ser man at enkelte individer dras til voldelige ekstreme miljøer uten særlig interesse for hva miljøene ideologisk står for. Volden alene er tilstrekkelig for å la seg rekruttere. Det ideologiske aspektet kan utvikles over tid og skape en form for tilbakevirkende legitimitet til volden eller etter-rasjonalisere den.

Seksualitet kan også være en potensiell «innvei» inn i ekstremistiske grupper. Terrorgrupper som IS bruker kvinner som sexslaver og lokkemiddel for å tiltrekke menn til kampområdene. Kvinnelige sexslaver anses som en belønning til fremmedkrigere og gis som gaver, noe som ser ut til å kunne øke grunnlaget for rekruttering.²⁴ Eksempler fra Europa eller USA viser for øvrig flere tilfeller av kvinner som tilsluttet seg IS for å flykte fra undertrykkelse eller seksuell misbruk hjemme eller i nærmiljøet.²⁵

Spørsmålet om hva som er meningen med livet kan også være en drivkraft bak et ønske om å reise seg opp for en større sak enn seg selv. Denne formen «for ofring» kan oppfattes som en reaksjon på det vestlige samfunns fokus på individualisme. Den enkeltes betydning, ansvar eller medvirkning utover «seg og sitt» er mindre fremtredende i hvordan vi lever i dag. Dersom man er på søken etter noe som gir større mening, kan det å engasjere seg i andre konflikter hvor sivile påføres store lidelser fremstå som svært meningsfylt. Man kjemper eller tror på noe mer enn livet her og nå.²⁶

Ekstremistiske miljøer, enten de forfekter voldelig islamisme eller venstre- eller høyreekstremisme, klarer dermed å fylle et tomrom enkelte individer føler ved å gi deres søk etter egen mening en retning, samtidig som disse individene kan føle at de er en del av noe langt større. Slike miljøer er for øvrig ikke statiske. De klarer å tilpasse sitt ideologiske budskap ved å levere «skreddersydde» fortolkninger til ulike målgrupper de har i sikte.

Regjeringens nettside for å øke kunnskapen om radikaliseringsprosesser beskriver blant annet risikofaktorene som kan øke faren for at personer utvikler problemer:²⁷

- Felles for mange personer som søker seg til ekstremistiske miljøer er opplevelse av utenforskap.
- Opplevelsen av relasjonelle utfordringer med å knytte seg til etablerte sosiale grupper.
- Opplevd krenkelser i livet.
- Noen har også en følelse av å bli krenket av samfunnet, at de blir marginalisert eller diskriminert som individ eller gruppe.
- Enkelte familiefaktorer kan være en risiko.
- I ulike destruktive og udemokratiske miljøer vil personen finne bekreftelse og støtte for sine negative/destruktive følelser.
- Mange ekstreme miljøer som enten er ideologisk og/eller religiøst forankret vil kunne forsterke et inntrykk av «oss mot dem.». For noen oppleves de ekstreme grupperingene som eneste måte å bli sett og hørt for sine meninger.

Faktorene er gjenkjennbare også for andre typer kriminalitet og har mange likhetstrekk med «fangenes tapsliste» som tjenestemenn i kriminalomsorgen kjenner godt.²⁸

3.1. Roller eller kategorier av utøvere i voldelige grupper

En annen måte å vurdere eller forstå rekruttering til voldelig ekstremistiske grupper er å se på ulike roller som finnes i disse miljøene og hvilke funksjoner ulike medlemmer i gruppene innehar. Petter Nesser studerte islamistiske terrorgrupper i Europa og delte slike roller og funksjonene inn i fire idealtyper ut fra bakgrunn, karakteristika og posisjon i gruppen.²⁹ Han vektla det faktum at i rekrutteringsprosessen er det politiske aspektet mer vesentlig enn det religiøse. For entreprenørene og protegéene er ideologiske og aktivistiske motiver derimot sentrale. I sin forskning opererer Tore Bjørgo på sin side med tre idealtyper som både har felles og distinktive trekk i forhold til Nessers typologi (Bjørgo 2011). Bjørgos idealtyper er mer generelle enn Nesser sine.

3.1.1. Petter Nessers og Tore Bjørgos idealtyper

Petter Nessers første idealtipe, «*entreprenørene*», er gründere og ledere som står for stiftelsen av ekstreme grupper. De etablerer og videreutvikler nettverk med andre, på samme måte som de rekrutterer og trener andre. Entreprenørene er karismatiske, de fremstår som profesjonelle religiøse eller politiske aktivister og gir uttrykk for en tilsynelatende sterk rettferdighetssans. De er som regel belest og kan bidra med egne ideer til medlemmenes opplæring gjennom produksjonen av egne taler og tekster. I begynnelsen kan entreprenørene bruke legitime virkemidler. Etter hvert trekkes de likevel i økende grad mot illegitime og voldelige virkemidler, da dette gir en større mulighet for «å gjøre en forskjell». Entreprenørene er dyktige i å motivere andre individer til å slutte seg til gruppen. De skaper gruppens felles identitet og styrker dens interne kohesjon. Sterke ledere opprettholder ikke minst gruppens legitimitet ved å overtale sine medlemmer til å vise totalt engasjement for gruppens ideer og motivasjoner (Chermak, Freilich and Suttmoeller 2011, 200).³⁰

Entreprenørene kan også være ideologiske eller religiøse ledere som ikke nødvendigvis utøver direkte voldelige handlinger. De sprer heller et ekstremt budskap som kan oppfordre til voldsbruk og gir dette budskapet teologisk eller ideologisk legitimitet.

Entreprenørene kan ha opparbeidet seg autoritet gjennom å ha status som lærd (evnen til å lese og tolke koranen), ved å vise til solid organisasjons- og kamperfaring, f.eks. fra tidligere kamparenaer eller ved å ha sittet i fengsel med dom for ideologisk motivert vold.

Entreprenørene har evnen til å planlegge og å gjennomføre. De kan anses som operative ledere som setter ideologi ut i praksis. De har idéer og planer for hvordan man skal opp tre og bidrar til gruppens utvikling.

Den andre idealtypen er «*protesjéene*.» De er nestkommanderende i cellen og har mange likhetstrekk med entreprenørene. De er oppgående og ofte høyt utdannet, men har begrenset livserfaring. De er aktivister med sterke personligheter og rettferdighetssans. De viser sterk lojalitet til lederen og bidrar til å rettferdiggjøre gruppens handlinger.

Protesjéenes engasjement i ekstremistiske grupper kan ofte skyldes sterk politisk misnøye. De har som regel høy utdanning og er dyktige i det de gjør. Protesjéer har gjerne spesifikk fagkompetanse og blir gruppens ekspert på ulike tekniske områder som f.eks. sprengstoff eller IT-verktøy. De viser en høy grad av overbevisning og forpliktelse. Ofte kan de ha en sentral rolle med tanke på rekruttering til gruppen.

Utskuddene er Nessers tredje idealtipe. De er ikke like godt sosialt tilpasset som protesjéene. De er ofte mindre ideologisk overbeviste, men blir rekruttert eller lar seg rekruttere på bakgrunn av sosiale eller personlige problemer og/eller lojalitetsbånd gjennom vennskap. Siden de ofte har kriminelt rulleblad, kommer de ofte i kontakt med ekstremistiske miljøer eller individer pga. kriminell virksomhet eller fengselsopphold. De er oftest yngre enn entreprenøren har lav utdanning, er «*streetsmart*» og er godt fysisk trent. Utskuddene har lav status i gruppen. De er fysiske og har lav terskel for vold og kriminell aktivitet. De kan derfor brukes til praktiske oppgaver som involverer voldsbruk.

Vandrerne er den fjerde og siste idealtiper Nesser opererer med. De er en sammensatt gruppe og en mindre rendyrket kategori. De kan gjerne ha likhetstrekk med de tre andre rollene. Det som skiller denne gruppen fra de andre er likevel at de har færre spesifikke grunner til å gå inn i et slikt miljø. Ofte kan man se at vandrerne følger strømmen og deres motivasjon for å delta er først og fremst ønsket om å inngå i et sosialt nettverk hvor de får anerkjennelse og betydning. Vandrerne kan også bli motivert av ungdomsopprør, eventyrøsken og mangel på andre alternativer i livet.

I motsetning til entreprenører og protesjéer er vandrerne ideologisk ikke så fokusert. De kan derfor fort miste motivasjon for «saken» når de først har fått oversikt over hva en gruppe kan by på av spenning og hvor mye dette koster dem. De er derfor som regel lettere «å vinne» tilbake enn de som innehar de tre andre rollene. Ideologi står som regel ikke sentralt i deres motivasjon for å slutte seg til ekstremistiske grupper.

Tore Bjørgo opererer med *ideologiske aktivister, medløpere og sosiale frustrerte*.

Den ene idealtypen, *ideologiske aktivister* inkluderer individer som oftest er ressurssterke og primært drevet av politiske og ideologiske motiver. De får eller påtar seg ofte lederroller. Det er oftest disse som radikaliserer sine venner (såkalte «radikalisatorer»), og som etablerer kontakt med militante aktivister og organisasjoner.

Den andre idealtypen, *medløperne*, består av individer som kan ha en mer blandet bakgrunn, men som er først og fremst drevet av et ønske om tilhørighet, vennskap og aksept. De er ofte lette å lede til deltagelse i militante aktiviteter ut fra deres behov for anerkjennelse og aksept. De blir gjerne gradvis radikaliserert som en konsekvens av deltakelsen i gruppen og dens militante aktiviteter.

Den tredje og siste idealtypen, *de sosialt frustrerte*, omfatter individer som ofte har en problematisk sosial bakgrunn, egne erfaringer med diskriminering og marginalisering, lite sosial kapital og har ofte erfaring med vold og kriminalitet. De er i utgangspunktet lite ideologisk orientert, men bærer på mye sinne og aggresjon som kan kanaliseres mot en fiende. Dessuten søker de ofte action og spenning. I en militant gruppe kan de finne en rolle hvor de får anerkjennelse for sin voldelige og kriminelle kompetanse.³¹

3.1.2. Øvrige roller eller behov for ressurser og kompetanse

I tillegg til kategoriene som er beskrevet ovenfor har man den senere tiden sett tendenser til at ekstremistiske grupper opptrer mer «profesjonelt». Egne medlemmer dokumenterer gruppenes aktivitet og utarbeider propagandamateriale. Publiseringen har gjerne to målsettinger.

1. Den bidrar til nyrekruttering til gruppene. Det produserte materialet blir skreddersydd for ulike formål og ulike målgrupper.
2. Den skaper frykt og viser gruppens styrke og kapasitet til å handle mot fiender. Variasjonen av uttrykksform gjennom artikler eller magasiner, video, blogg eller musikk gjør det mulig å nå fram til mange ulike grupper, samtidig som materialet blir vanskelig å spore opp eller stoppe. Slik publiseringsaktivitet krever kunnskap og kompetanse. Det gjør at ekstreme grupper trenger personer som mestrer ulike medieteknikker og former.

Videre kan enkelte grupper forsøke å etablere egne samfunnsstrukturer som krever ytterligere kompetanse og rekruttering. Dette har bl.a. vært tilfelle for IS i perioden hvor organisasjonen var i en ekspansjonsfase og hadde som mål å stifte egen stat.

I en mindre sammenheng handler det som regel om å dekke medlemmenes ulike behov, noe som styrker gruppens identitetsfølelse og samhold. Kompetansebehovet gjør dermed at det kan være plass til alle i en ekstrem gruppe. På en annen side finnes det ingen unnskyldning for ikke å delta med det man kan.

3.2. Hvem kan bli fremmedkrigere?

En studie av fremmedkrigere fra EU-land publisert i april 2016 viser at det ikke finnes noen entydig profil på hvem som kan bli fremmedkriger.³² Nærmest samtlige av de som ble kartlagt kom fra store byområder eller forsteder. Mange av dem kom fra samme nabolag, noe som indikerer at ett og samme lokalt ekstremistisk nettverk stod for rekrutteringen fra disse områdene. Studien viste også at fremmedkrigere ofte er individer som ble radikaliserert sammen med andre individer fra de samme områdene, og at disse reiste i fellesskap til Syria eller Irak, med mindre de rekrutterte hverandre fra utlandet. Det er ikke noe klart mønster med tanke på fremmedkrigeres statsborgerskap. Derimot viser dataene at det fantes en betydelig andel konvertitter blant dem og at 17 % av dem var kvinner.

En tilsvarende undersøkelse ble foretatt i Norge i 2014 av Felles kontraterrorsenter (FKTS) og viste at de fleste norske fremmedkrigere var unge menn uten direkte familietilknytning til Syria, noe som ikke utelukker at konvertitter, kvinner og mindreårige også kan reise til Midtøsten.³³ Mange var født og oppvokst i Norge. Et flertall kom fra Østlandsregionen. Kjennetegnet var lav formell utdanning og løs tilknytning til arbeidslivet. En kartlegging som ble foretatt av NRK samme år viste at minst 33 % av farerne droppet ut av videregående skole og at kun 31 % tok artium. I undersøkelsen hadde bare én person høyere utdanning. Det samme gjaldt inntektsgrunnlaget. De fleste hadde svært lav inntekt. Gjennomsnittsinntekten året før avreise lå på 84 651 kr. Skoleelever var ikke medregnet. Individene strevde helt siden ungdomstiden med å finne sin plass i samfunnet. Erfaringen viser at sårbare personer som beveger seg i randsonen av ekstreme miljøer - enten det er fysisk eller virtuelt -, blir ofte mer mottakelige for negativ påvirkning.

PST foretok en ny kartlegging av situasjonen i september 2016 og fokuserte denne gangen på bakgrunnen til individer som frekventerte islamistiske miljøer før de ble radikalisert (PST 2016). Undersøkelsen bekreftet i stor grad kjent kunnskap om ekstrem islamisme i Norge og at det i bunn og grunn ikke er noen store forskjeller mellom de som reiser og de som ikke gjør det. Radikal islamisme i Norge ble beskrevet som et multietnisk fenomen som berører unge menn med lav utdanning, mye kriminalitet og løs tilknytning til arbeidslivet. Tall for kriminalitet og frafall fra videregående skole tyder på at en stor andel av de undersøkte hadde en vanskelig oppvekst og slet med en svekket tilhørighet til Norge og det norske samfunnet.

Det ble også lagt vekt på variasjoner i etnisk tilhørighet. 61% av de som radikaliseres innvandret til Norge i barndoms- og ungdomstiden. Personene i undersøkelsen hadde tretti ulike etniske tilhørigheter, og ingen etnisk tilhørighet utgjorde mer enn 12 % av utvalget. De åtte største gruppene var representert med 8 % -12 %. Pakistanere og somaliere var underrepresentert i radikale islamistiske miljøer i forhold til deres tyngde ellers i minoritetene i Norge. Til gjengjeld var andre minoriteter overrepresentert. Det samme gjaldt konvertitter. Med 18% av individene som ble kartlagt representerte de en klar overrepresentert kategori. Andre faktorer virket å ha hatt innvirkning på radikaliseringspotensialet hos enkelte individer. 17,5% av dem mistet bl.a. én eller begge foreldrene i løpet av barndom og ungdomstiden.

Tidspunktet for radikaliseringsprosessen er ofte avgjørende. Det snakkes ofte om en spesiell hendelse som «trigger» et radikaliseringsforløp. PSTs undersøkelse viste at for to tredjedeler av de undersøkte begynte radikaliseringsprosessen etter at Syriakonflikten startet. Blant de som reiste til Syria ble faktisk så mange som 86 % radikalisert etter 2011. Likeledes var det nesten ingen kvinner i de kjente ekstreme islamistiske miljøene i Norge før Syria-konflikten. I dag utgjør de bortimot 12 %.³⁴

4. Radikalisering i fengsel

Det hevdes ofte at fengsler kan produsere ekstremisme og være arnesteder for radikalisering. En slik fremstilling følger en tradisjonell forestilling om at fengsler også er skoler for kriminalitet. Hvis det ikke er belegg for å si at det ligger en automatikk i dette, må man likevel innse at fengsler som er dårlig styrt er utsatt for svært uheldige utviklingstrekk.

Det er flere faktorer ved et fengsel som man bør være oppmerksom på når man vil håndtere radikalisering. Den viktigste faktoren er erkjennelsen av at innsatte kan være en svært sårbar gruppe som mot sin vilje lever i et «radikalt» miljø som i høyeste grad er preget av regler, rutiner og frihetsberøvelse. Dårlige fengselsforhold er dermed den viktigste årsaken bak oppblomstringen av ekstremistiske meninger og holdninger.³⁵ De kan forsterke belastningen med å sitte i fengsel og kan føre til ulike motreaksjoner fra innsattes side. Radikalisering er *ett* alternativ blant flere som innsatte kan velge for å unnsnippe deler av fengslingen eller opponere.

Fengsler er også arenaer hvor avsendere og potensielle mottakere av ekstrem ideologi møtes i ulike sammenhenger. En slik kontakt over tid kan føre til at flere overtar en ekstremistisk tankegang og at fengsler – mot sin vilje - produserer ekstremister som retter sitt hat mot andre innsattgrupper eller mot ansatte.

Til slutt viser erfaringen at fengsler og fengselsopphold inngår i ekstremistenes tankegang. Et opphold i fengsel gir mer status i forhold til egne, gjør det mulig for noen å fremstille seg selv som offer for «motmakten» og kan brukes til fordypning, ideologispredning, planlegging av ny kriminalitet, nettverksbygging eller rekruttering av nye medlemmer.

Utover en sunn fengselspraksis og en velfungerende fengselskultur har man fra europeisk hold påpekt behovet for å redusere både rekrutteringen av sårbare innsatte og støtten til ekstremistiske grupper i fengsel.³⁶

Det gjelder også behovet for å avskjære enhver støtte fra utsiden av fengselet til innsatte som tilhører ekstremistiske grupper eller å forhindre at voldshandlinger motivert av ideologi kan planlegges under soning for å bli utført etter løslatelse.

4.1. Innsatte som en særskilt sårbar gruppe

Innsatte og varetektsinnsatte er kanskje mer sårbare for radikalisering enn andre individer på «utsiden». Det kan skyldes at de har flere sårbarhetsfaktorer enn gjennomsnittet i den øvrige befolkningen og at de i tillegg er frihetsberøvet.³⁷ Frihetsberøvelsen skaper flere forhold som hver for seg og tilsammen øker risikoen for radikalisering. Under fengsling er man avskåret fra «det ordinære» samfunnet og gjennom det fra den allmenne samfunnspåvirkningen.

Innsatte omgås og sosialiseres med andre innsatte, noe som øker risikoen for at denne formen for sosialisering skaper ytterligere avstand til «normalsamfunnet,» reduserer

muligheten til senere tilbakeføring og et normalt liv og øker aksept for støtte til eller bruk av ekstreme virkemidler.

Fengslingen innebærer videre en situasjon som skaper avstand og konflikt mellom «oss og dem». Det er tydelige skillelinjer mellom de som er fengselet og de som fengsler. Det å sitte i fengsel virker stigmatiserende under soning, men også etter løslatelse. Frihetsberøvelsen og prosessen rundt den kan i utgangspunktet oppleves som noe urettferdig og en bekreftelse på undertrykkelse. Selve oppholdet i fengselet fratrar innsatte mange valgmuligheter og en viss periode etter løslatelsen.

Fengselet er ikke minst en arena hvor makt utøves, noe som øker risikoen for at innsatte føler seg diskriminert eller forskjellsbehandlet, eller opplever dette i omgivelsene. Man bør også huske at mange innsatte har levd i harde miljøer hvor de har opplevd vold eller vært utsatt for vold. Mange føler dermed et reelt behov for beskyttelse, status, men også for frelse og tilgivelse både under og etter soning. Frykten for utenforskap på innsiden opphører for øvrig ikke etter endt soning. En mislykket tilbakeføring kan forverre eller forsterke faren for vedvarende utenforskap.

Likeledes kan hensynet til effektivitet føre fengselsansatte til å benytte enkle kategoriseringstyper og risikovurderinger av innsatte. Sistnevnte kan oppleve dette som krenkende og noe som skaper en følelse og en opplevelse av urettferdighet og av mangel på individuell behandling. En forenklet risikoforståelse vil også kunne skape et fiendebilde mellom ansatte og innsatte dersom enhver menneskelig kontakt reduseres til et minimum for å sikre seg mot uønskede hendelser.

4.2. Fengselet som radikaliserer eller som en arena for positiv forandring?

Fengsler kan selv opptre som radikaliserer ovenfor innsatte. Gjennom frihetsberøvelsen, monotone kontrolltiltak, manglende skole eller arbeidstilbud og dårlig behandling fra ansatte kan soningsperioden øke risiko for radikaliserer eller selv være en utløsende faktor for prosessen. Soningen kan virke destabiliserende på innsatte, som reagerer veldig ulikt på frihetsberøvelse. Noen, kanskje de mer erfarne, vil ikke preges i for stor grad av et nytt fengselsopphold og vil ta det som en uunngåelig «onde» i en ellers langvarig kriminell livstil. For andre vil fengslingen derimot oppfattes som et vendepunkt og et brudd. Fengslingskrisen vil kunne møtes på ulike måter. En av disse kan være å søke seg til ekstremistiske miljøer og en ekstrem ideologi som vil gi mer mening.

Med andre ord kan fengslingen selv være faktoren eller «åpningen» som gjør at den innsatte endrer holdning eller handlingsmønster.

Franck Orban (2012) påpeker at radikaliserer i fengsel i første omgang kan inntreffe som følge av dårlige soningsforhold herunder; dårlig fengselskultur, fravær av rehabiliterings-/reintegreringstiltak og oppfølging etter løslatelse.³⁸ Innsatte kan oppfatte manglende tilgang på tilpasset mat (f.eks. halal, kosher etc.), mulighet for bønn, tilrettelagt bønnerom eller lignende som en bevisst strategi fra fengselet og kan sees som diskriminering, rasisme og/eller manglende respekt. Dette kan videre bygge opp under forestillinger eller bekrefte påstander om noe mer overbærende i form av en pågående konflikt mellom ulike

trosretninger, kulturer og etnisiteter, eller mellom politiske og religiøse minoriteter, og det øvrige samfunnet.

Fengslenes manglende evne til å gi soningstiden en mening kan skape eller forsterke innsattes behov for å finne mening, svar og muligheter et annet sted. I så fall vil søket etter alternativ anerkjennelse, trygghet og tilhørighetsfølelse i ekstreme grupper stå i veien for tilbakeføring til det etablerte samfunnet.

Frustrasjonen og følelsen av utenforskap kan også styrke innsattes opplevelse av at det må aksjoneres eller reageres for å rette opp i urettferdigheten. På den andre siden vil for mye fokus på tilpasning eller omlegging av driften for å tilpasse én etnisk eller religiøs gruppes krav kunne skape negative reaksjoner blant andre innsatte som ikke vil nyte de samme fordelene. Dette vil særlig være aktuelt dersom tilbudet eller tiltaket oppleves som forskjellsbehandling eller går på bekostning av én bestemt gruppe eller flere grupper.

Et av de viktigste forebyggende tiltakene i fengsel er evnen til å tilby innsatte en «meningsfull soning». Dersom straffegjennomføringen legger til rette for aktiviteter som oppleves rehabiliterende (skole, jobb, helse) og samtidig adresserer ovennevnte sårbarhetsfaktorer, kan man både redusere eller avverge risikoen for at enkelte innsatte trekkes til ekstreme grupper og gi dem som allerede er radikalisert en mulighet til «å hoppe av» og kutte kontakt med ekstreme miljøer på utsiden.

Et fengselsopphold kan dermed ha en positiv innvirkning på innsatte fordi disse avskåres fra sitt tidligere miljø. De opplever også et større mangfold enn de er vant til i sitt nærmiljø. Gjennom soningen blir man kjent med innsatte som har annen en språklig, kulturell og etnisk bakgrunn og med betjenter som gjerne ønsker å opptre som positive rollemodeller for innsatte. Tiden i fengselet kan dermed gi innsatte en viss ro til refleksjon og en mulighet til å gjenopprette en mer normal kontakt med nærmeste familie (Olsen 2011, 20).³⁹

Med bakgrunn i dette er det viktig at fengsler finner rett balansegang mellom å legge til rette for ulike tros- og kulturbakgrunner, samtidig som alle innsatte fortsatt skal behandles likt. For tjenestemenn innebærer dette at det ikke skal utvikles en kultur eller rutiner som særbehandler enkelte grupper eller individer. Fengsler som organisasjoner må gi alle innsatte tilbud som ivaretar deres rett til å ha og utøve eget tros- og livssyn.

Samtidig må fengslers endringsarbeid og planlegging av tiden etter soning rette seg mot alle innsatte og ha fokus på alle grupper. Den dynamiske sikkerheten - hvor tjenestemenn skaper tette relasjoner med innsatte og gjennom disse relasjonene arbeider med den enkeltes motivasjon og endring - er et sentralt virkemiddel også når det gjelder innsatte som strever med ekstremisme og radikalisering.

Det kan oppstå situasjoner som preges av dilemma når kontrolltiltak og kriminalomsorgens verdier ikke samsvarer med ekstreme oppfatninger. Kriminalomsorgens verdigrunnlag ligger fast og etatens regler og prosedyrer må følges lojalt overfor alle innsatte. Et konkret eksempel hvor slike utfordringer kan forekomme er samhandling med kvinner og kontrolltiltak eller tjenestemenn med annen etnisk bakgrunn eller hudfarge. Kvinnelige tjenestemenn er likestilt i ansvar og oppgaver. Innsatte må derfor forholde seg til dette uavhengig av hvilken overbevisning de kan ha. Tilsvarende gjelder for kontrolltiltak som visitasjon av rom, eiendeler og person. Dette skal gjennomføres overfor alle innsatte for å sikre en trygg straffegjennomføring både for

innsatte og ansatte. Besøkende må identifisere seg og tjenestemenn må kunne forsikre seg om at det er rett person som kommer inn og går ut av fengselet, dette uavhengig av at enkelte besøkende kan benytte hodeplagg som skjuler ansiktet.

Om man skal gjøre kontrolltiltak som nevnt over er dermed ikke gjenstand for spørsmål. Det som er viktig er hvordan dette utføres i forhold de som skal vurderes. Utførelsen av kontrolltiltak i fengsel må basere seg på at ansatte opptrer så skånsomt som mulig og med respekt for innsatte. Tjenestemenn må til enhver tid være klar over og ha kjennskap til radikaliserings og til dens årsaker når de behandler innsatte.

I fengselet finnes det en rekke situasjoner hvor domfelte og varetektinnsatte kommer i møte og samhandler. Møter mellom innsatte kan være tilfeldige og kan i første omgang være et resultat av at fengsler samler de som er domfelt eller mistenkt, siktet eller tiltalt for å ha begått kriminalitet. På samme måte som for annen kriminalitet kan dette bidra til erfaringsutveksling, nettverksbygging og til en viss fare for om- eller videre skolering innenfor kriminalitet. En slik risiko kan reduseres med god vurdering og balansering av fangesammensetting i avdelingene.

Det kan imidlertid også være slik at kontakten mellom innsatte ikke er tilfeldige og inngår som en del av en overordnet strategi. Enkelte grupperinger bruker bevisst fengsler som rekrutteringsarenaer. Faktorer som bidrar til sårbarhet for å bli radikalisert er like godt kjent for disse gruppene som for ansatte i kriminalomsorgen. For disse grupperingene handler det dermed om å utnytte potensielle «hull» i systemet for å komme tett opp i kontakt med sårbare innsatte.

Fengsler må derfor være årvåkne og bevisste på hvordan gruppesammensettinger forekommer og på gruppedynamikk i avdelingene eller boenhetene. Overfor innsatte som kan ha flere eller mange sårbarhetsfaktorer bør man iverksette forebyggende tiltak. Det skal vurderes om og på hvilken måte slike innsatte bør beskyttes fra potensielle eller kjente radikaliserere.

En relativt ny problemstilling som har oppstått i de siste årene er individer som ved tilbakekomst fra kamphandlinger i utlandet blir straffeforfulgt og fengslet. Veteraner kan få en særskilt status blant innsatte. Deres beretninger vil kunne ha stor påvirkningskraft. De vil kunne oppnå en status i fangemiljøet som fremskynder radikaliseringsprosessen hos sårbare innsatte, samtidig som den kan forsterke radikaliseringsnivået hos andre innsatte som allerede er radikalisert, men som ennå ikke har vurdert en overgang til ideologisk motivert vold. En slik situasjon har mange fellestrekk med det man kjenner fra andre kriminelle grupper som f.eks. organiserte kriminelle motorsykelgjenger.

Hjemvendte krigere kan på den annen side innta en omvendt holdning. De kan ha tatt avstand fra kamphandlingene og grusomhetene de deltok i og kan oppfordre andre til å avstå fra å gjøre det samme. De kan dermed ha en viktig rolle i å avskrekke andre fra å engasjere seg i vold. Hvordan disse innsatte vil opptre under soning er dermed en klar utfordring som man ikke kan vite noe om før man har lært dem å kjenne over tid.

For de fleste av disse innsatte vil det uansett bli iverksatt tettere sikkerhetsrutiner allerede ved nyinnsettelse. Dette fordi man allerede fra innsettelsestidspunktet vil ha kunnskap om at innsatte er i en bestemt kategori man følger særlig tett. Enkelte vil også

være registrert i INFO-flyt, noe som betyr at de vil være en del av et eget system for informasjonsutveksling. Et viktig moment i vurderingene rundt denne gruppen av innsatte er at de ikke blir strengere behandlet enn nødvendig. Det må gjøres konkrete vurderinger av kontrolltiltak og sikkerhetsregime. Et for strengt regime kan føre til økt sikkerhetsrisiko, ettersom konfliktnivået både overfor enkeltinnsatte og innsatte som gruppe stiger. En slik utfordring handler dermed ikke bare om å ivareta radikaliseringsproblematikken, men også om å begrense konfliktnivået i enheter hvor hjemvendte kommer i kontakt med øvrige innsatte. Økt konfliktnivå og polarisering kan som kjent medvirke til radikalisering.

5. Strategier for å forebygge eller stoppe radikaliserings

Kriminalomsorgen ved KDI har valgt en overordnet strategi hvor innsatte som utgjør en potensiell utfordring tilknyttet radikaliserings skal spres i ulike fengsler. I motsetning til det som gjøres i andre land skal det ikke etableres egne fengsler eller egne avdelinger eller fløyer hvor radikaliserings innsatte samles. Det innebærer at utfordringen med å håndtere radikaliseringsfaren vil være aktuell for flere fengsler.

5.1. Forebygging

Tore Bjørge (2011, 20) utarbeidet en generell modell for kriminalitetsforebygging.⁴⁰ Den angir ni sentrale elementer:

- Bygge og vedlikeholde normative barrierer mot kriminelle handlinger.
- Avskrekking: Få potensielle gjerningspersoner til å avstå fra kriminelle handlinger gjennom trussel om straff.
- Avverging av kriminelle handlinger ved å stanse dem før de gjennomføres.
- Inkapasitering (eller uskadeliggjøring) ved å frata gjerningspersoner evnen (kapasiteten) til å gjennomføre nye kriminelle handlinger.
- Beskytte sårbare mål mot kriminelle handlinger.
- Redusere skadevirkninger fra kriminelle handlinger.
- Redusere gevinster fra kriminelle handlinger.
- Redusere rekruttering til kriminelle miljøer og aktiviteter gjennom.
- Fjerne eller redusere samfunnsmessige og individuelle årsaker og prosesser som fører til kriminalitet.
- Rehabilitering: Hjelpe personer som har vært involvert i eller straffet for kriminalitet tilbake til et normalt liv.

Knyttet til terrorisme er modellen ytterligere spesifisert (Bjørge 2011, 24);

- Normdannelse mot aksept av vold og terrorisme.
- Avskrekking gjennom trussel om gjengjeldelse eller straff.
- Avverging av planlagt terroranslag.
- Inkapasitering ved å frata (potensielle) terrorister evnen til å gjennomføre terrorhandlinger.
- Beskyttelse av sårbare mål gjennom å gjøre terroranslag vanskeligere og mer risikabelt.
- Redusere skadevirkningene fra terrorhandlinger.
- Redusere gevinstene fra terrorhandlinger.
- Redusere årsaker og motivasjoner til å begynne med terrorisme.
- Få terrorister til å slutte med terrorisme – som enkeltpersoner eller gruppe.

Kriminalitetsforebygging innenfor kriminalomsorgen har fellestrekk med Tore Bjørge sin modell. Modellens implementering i kriminalomsorgen og i friomsorgen vil likevel kunne avvike noe og må tilpasses fengselskonteksten.

5.2. Kartlegging av og vurdering av risiko

Det er ennå ikke tatt endelig stilling til hvorvidt det skal brukes et eget kartleggings- og vurderingsverktøy i kriminalomsorgen. Inntil videre må enhetene utarbeide egne systemer for kartlegging og vurdering av risiko – selvsagt innenfor egnede og legale rammer. Hva som skal kartlegges må sees i sammenheng med sårbarhetsfaktorene og motivasjonsfaktorene.

Det finnes allerede ulike verktøy for å vurdere og å identifisere risiko knyttet til ideologisk motivert vold. To av de mest kjente er VERA 2 + REM og ERG 22+. Felles er at de bygger på en omfattende informasjonsinnhenting om individet som kartlegges. Informasjonen innhentes fra ulike kilder. Den kan komme fra dokumentasjon i domspapirer, personundersøkelser eller helseopplysninger. Den kan også stamme fra samtaler med pårørende, venner, et profesjonelt nettverk eller den innsatte selv. Videre bygger begge verktøyene på at informasjon kan innhentes tilbake i tid.

I begge verktøyene foretas det imidlertid en vurdering av «tilstedeværelse» av de ulike faktorene, og videre om slik tilstedeværelse er av en slik karakter at den kan representere en risiko. Det foretas en form for scoring eller oppsummerende vurdering av de ulike faktorene som både kan brukes til å indikere risiko og til å fremheve områder hvor det bør utvikles tiltak som enten er forebyggende eller sikter til å avbryte voldelige handlinger.

Her følger to eksempler på dimensjoner kartleggingsverktøyene kan ta for seg. Følgende indikatorer stammer fra den første versjonen av VERA som ble utviklet i 2009. Verktøyet ble oppdatert til VERA 2 versjon i 2010 og VERA 2 + REM i 2015.⁴¹ Den sistnevnte versjonen brukes nå av fengselssystemet i flere land.

5.2.1. Punkter/ faktorer som kartlegges i VERA (versjonen fra 2009)

HOLDNINGSAKTORER
Tilknytning til ideologi, rettferdiggjørelse av bruk av vold
Oppfatning av urettferdighet og misnøye
Tydlig identifisering av motstander/ fiende
De-humanisering av motstander/ fiende
Vilje til martyrdom, til å dø for saken
Avvisning/fremmedgjøring av samfunnet og verdier (parallelsamfunn)
Hat, frustrasjon, forfølgelse
Behov for gruppetilhørighet og fellesskap
Identitetsproblemer
Empati for de utenfor egen gruppe
KONTEKSTUELLE ELEMENTER
Bruk av/ søk etter ekstremistiske nettsteder
Fellesskapets støtte for voldelig handling
Direkte kontakt med voldelige ekstremister
Sinne over politiske beslutninger, eget lands engasjement/deltakelse (i konflikter)
HISTORISKE ELEMENTER
Tidlig eksponering for vold i hjemmet
Familie eller venners involvering i voldelig aksjoner
Utført vold tidligere
Militær eller paramilitær trening (offentlig støttet f.eks. som en del av ordinær militærtjeneste)
Deltagelse i ikke-statlig militær trening eller kamphandlinger
Forherligelse av voldelig handlinger
BESKYTTENDE FAKTORER
Endring av eller ideologisk overbevisning
Avvisning av vold som virkemiddel for å oppnå målene
Endring av syn på fienden
Konstruktivt politisk engasjement
Signifikante andre/samfunns støtte
DEMOGRAFISKE FAKTORER
Kjønn (Mann = Høy, Kvinne = Lav)
Gift (> 1 år = høy; ≥ 1 år = lav)
Alder (> 30 = høy; ≥ 30 = Lav)

(VERA Coding Response Form)⁴²

5.2.2. Punkter/ faktorer som kartlegges i Extremism Risk Guidance 22+ (ERG22+)

ENGASJEMENT	
1	Behov for å adressere/stå opp mot urettferdighet
2	Behov for å beskytte seg
3	Behov for identitet, mening og tilhørighet
4	Behov for status
5	Ønske om spenning, kameratskap og eventyr
6	Behov for å dominere andre/utøve makt over andre
7	Mottakelig for å bli indoktrinert – lett påvirkelig
8	Politisk engasjement/ overbevisning og eller moralsk ansvar
9	Oppportunistisk involvering – fordekt agenda
10	Familie og venners involvering og engasjement
11	Sårbar fase i livet
12	Gruppepåvirkning, makt og kontroll
13	Mental helse og personlighets forstyrrelser
MÅL/ HENSIKT:	
14	Overidentifisering med gruppe eller sak
15	Kategorisering mellom «oss» og «dem»
16	De-humanisering av fienden
17	Rettferdiggjørelse av volden
18	Aksept for at måten man oppnår målet på er «utilfredsstillende»
19	Aksept for at målet kanskje ikke er «tilfredsstillende»
KAPASITET/ EVNE:	
20	Personlig kunnskap, ferdigheter og kompetanse
21	Tilgang til nettverk, finansiering, utstyr og lignende
22	Kriminell bakgrunn

(Record sheet - ERG22+)⁴³

5.3. Deradikalisering eller disengagement

Radikalisering har på den ene siden en menings- og holdningsdimensjon, og på den andre en handlingsdimensjon.

De- eller avradikalisering innebærer at en person tar avstand fra en ekstremistisk ideologi som legitimerer voldsbruk. Det innebærer en endring av denne personens oppfatninger og en ideologisk snuoperasjon. Lykkes man med det, er sannsynligheten for tilbakefall til ideologisk motivert kriminalitet» mindre

Lykkes man ikke med å deradikalisere enkelte individer, kan man sørge for at vedkommende avstår fra å handle voldelig igjen. I et handlingsperspektiv kaller man dette

«disengagement». Det er dessverre ingen gode norske ord for å oversette dette uttrykket, men tanken er at man ikke nødvendigvis behøver å gå så langt som å endre personens tanker og meninger, men at vedkommende avstår fra å bruke vold eller fra å anse vold som et legitimt middel. Dette kan skje gjennom bruk av tvangsmidler ved at man fjerner et individ fra ekstreme miljøer, fratrar ham eller henne muligheter for å reise, reduserer personenes økonomiske evne til å bidra til saken. Det kan også oppnås gjennom incitamenter ved at vedkommende får hjelp med å få en ny virkelighetsoppfatning som utelukker voldsbruk og blir tilbudt nye framtidsutsikter.

Hvorvidt man bør prioritere «disengagement» eller deradikalisering avhenger av nasjonale myndigheters primære målsetting og hvor mye tid man har til disposisjon for å kunne arbeide med den innsatte. Ved at man prøver å redusere graden av ekstremisme kan også «moderering» være et mål i seg selv.

Det er lett å argumentere med at det viktigste for ethvert samfunn er at radikaliserede individer endrer atferd og på denne måten ikke lenger deltar i voldelige aktiviteter som er knyttet til ekstrem ideologi. Dersom de samme personene også legger fra seg sine ekstremistiske holdninger og meninger og slutter seg til liberale og demokratiske verdier, vil gevinsten for samfunnet bli enda større, siden deradikalisering i enda sikrere grad enn disengagemement bidrar til å redusere risikoen for tilbakefall til ideologisk vold.

Utover myndighetenes prioriteringer handler ikke minst drøftingen av forholdet mellom disengagement og deradikalisering om tid og logisk rekkefølge. Forskningen viser at de alle fleste individene som forlater et ekstremistisk miljø gradvis forandrer tankegang; de deradikaliseres. Miljøet de tidligere var en del av er ikke lenger der på daglig basis, og kan dermed ikke bekrefte relevansen av et ekstremistisk virkelighetsbilde. Det kan også gjelde de vennene i «gruppen» som var en del av dette miljøet og delte en ekstremistisk tankegang. Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik (2015) har vist at deradikalisering er dermed ofte en logisk følge av at man i første omgang gikk inn for å velge «disengagement.»⁴⁴

5.4. Utarbeidelse og iverksettelse av tiltak

For å iverksette effektive tiltak er man som regel avhengig av å ha både en god kartlegging og en treffende analyse av hvilken risiko man står overfor. Observasjon av innsatte, samtaler med og kunnskap om innsatte er grunnleggende og avgjørende virkemidler for å sikre en riktig tilnærming. Valg av tiltak må i størst mulig grad baseres på en individuell risikovurdering.

Som for andre forhold i fengselet må det vurderes organisatoriske, statiske og dynamiske sikkerhetstiltak. Det er også derfor det er særlig viktig at informasjon utveksles internt i fengselet og ut til andre myndigheter der det er aktuelt.

Det kan være ulik tilnærming til en person som er i starten av en radikaliseringsprosess enn det må være overfor en som er ideologisk overbevist og kan ha konkrete planer om å begå en ideologisk motivert voldshandling. Forskningen innen terrorisme har etterhvert delt medlemmene i voldelige ekstremistiske grupper i fire hovedkategorier. Kategoriseringen forenkler arbeidet med å lage forebyggende strategier som er rettet mot disse idealtypene. Likevel skal man ikke glemme at siden årsakene til radikaliseringsprosessen er så sammensatt, må også forebyggingstiltakene være det. Det berømte ordtaket «One size does not fit all» *gjelder her*. Her trengs det kreativ tenkning og skreddersøm. Igjen er det fruktbart å benytte seg av Tore Bjørgos typologi og fremgangsmåte.⁴⁵

Ideologiske aktivister

For de som primært er motivert av ideologi kan man forsøke å konfrontere deres ideologi eller gå i dialog om de politiske sakene de er opptatt av. Noen av dem blir desillusjonerte når de innser at målet de streber etter er uoppnåelig eller at terrorisme til syvende og sist gjør mer skade enn gagn. For å hindre at de radikaliserer andre, kan en gunstig strategi være å redusere deres muligheter for kontakt med potensielle tilhengere gjennom fengsling hvis de har begått lovbrudd, utvisning fra landet eller et jobbtilbud langt unna. I ren fengselsammenheng er det viktig at ansatte har kunnskap om og evne til å avdekke slike lederskikkelser og at sistnevnte avskjæres fra å påvirke andre innsatte i negativ retning.

Medløperne

Disse individene trekkes primært inn mot ekstremistiske grupper ut fra behovet for tilhørighet og fellesskap, kan man tilby alternative vennenettverk og fellesskap. Denne typen personer blir også ofte desillusjonerte når de innser at lederne og gruppen de ser opp til ikke lever opp til forventningene. De opplever at de selv blir manipulert av lederne, at gruppens lojalitet er for lav og at medlemmene i gruppen i for stor grad er paranoide overfor faren for infiltratører. En av de vanligste årsakene til at bl.a. ungdommer trekker seg ut av ekstremistiske miljøer er at de får kjæreste eller barn, og dermed endret fokus når de nye forpliktelsene blir sterkere enn lojaliteten til den militante gruppen.

Sosialt frustrerte og marginaliserte

Disse individene er som regel mindre interessert i ideologi og mer i handlinger. De kan vinnes tilbake når prisen for spenningen blir for høy i forhold til forventningene de hadde med å bli terrorister eller fremmedkrigere. De kan også bli desillusjonerte når de innser at livet som ekstremist eller terrorist i bunn og grunn handler om mye venting og kjedsomhet. Motsatt kan de også ha tatt del i mye action og blitt traumatisert. Adrenalinivået synker og spenningen avløses av en mer realistisk erkjennelse av at det ikke er noe heroisk å se kameraten i smerte eller alvorlig skade.

For disse individene vil egnede forebyggingstiltak som retter seg mot integrering i samfunnet og i arbeidslivet kunne føre til at de trekkes bort fra militante grupper og kriminelle aktiviteter. For enkelte av dem som tilhører denne kategorien vil veien tilbake til et lovlydig liv ta tid.

Fremmedkrigerne, spesielt de som etter hvert kommer tilbake fra slagmarkene i Midtøsten, utgjør i den forstand en gruppe individer som både skiller seg fra og har fellestrekk med ovennevnte idealtypene. Mange av dem vil kunne ha blitt ytterligere radikalisert som følge av at de har tilhørt terrorgrupper og opparbeidet seg både solid kunnskap i krigføring og mye kamperfaring. Ovenfor radikaliserte individer som ikke ville eller kunne reise ut av Norge vil disse fremmedkrigere ha høy status. De vil hylles som krigshelter som har vist at de villige til å dø for saken. En slik berømmelse vil kunne brukes til å vitalisere eksisterende radikale miljøer som per dags dato er små, skape nye miljøer og rekruttere flere kandidater til jihad i Midtøsten eller Europa.

Fremmedkrigere kan operere som entreprenører og være avgjørende for at ting skjer. Deres rolle i radikalisering og nettverksbygging utgjør en vedvarende trussel i årene fremover.

Selv om de ikke finnes noen absolutt automatikk mellom det å ha vært fremmedkriger og det å ville utføre terrorhandlinger hjemme tyder imidlertid mye på at fremmedkrigere vil få store problemer med å komme ut av radikale miljøer. Kriminalomsorgen har et spesielt fokus på denne problemstillingen og samarbeider med andre etater om dette.

Fremmedkrigerne kan i hovedsak deles inn i tre idealtyper basert på deres motivasjon for å begå nye voldelige handlinger og graden av tilhørighet til eller forpliktelse ovenfor saken. Noen kan potensielt sett vende hjem for å angripe opprinnelseslandet. De kan operere i små celler og kan inspirere andre ekstremister til å gå over til handling. Andre kan fremdeles uttrykke begeistring for og troskap til saken etter at de har kommet hjem igjen, men de forlot kamphandlinger av grunner som ikke har noe med ideologi å gjøre (foreldre, barn, kone, osv..). En tredje gruppe vil søke å forlate krigssonen etter å ha funnet ut at virkelighetsbildet som i først omgang fikk dem til å reise og bli jihadister, ikke lenger stemmer med de ideologiske eller materielle forventningene. Slike individer oppsøker gjerne hjelp av familien, venner eller staten for å vende ryggen til jihadisme.⁴⁶

Mange fremmedkrigerne vil kunne lide av traumer og ha psykiske helseproblemer, uavhengig av hvilke motiver de har for å komme hjem. Bearbeiding av traumer er tidskrevende og er avgjørende for at de over tid ikke skal utgjøre en fare for seg selv, andre eller samfunnet.⁴⁷ De vil uansett ha behov som skiller seg fra andre radikaliserte individer eller grupper individer pga. krigsbelastningen de opplevde i f.eks. Syria, Libya, Somalia eller Irak og livssituasjonen de er i etter hjemkomsten, noe som vil kunne kreve skreddersydde rehabiliteringstiltak.⁴⁸

6. Islamisme

6.1. Former for islamisme

Islamisme er et system – en politisk ideologi – som bygger på islams grunnprinsipper, og som ofte forklares som et system for de som ønsker seg tilbake til et system som fantes i den såkalte ideelle tid i islam – styret i tiden under profeten selv, samt styret under de såkalte rettlejede kalifers tid. Felles for islamister er kravet om styre i henhold til (en eller annen form for) islamsk lov (shari'ah), for de kulturelle, politiske og sosiale sfærene av samfunnet. Islamisme favner også over det som i politiske termer defineres som politisk islam. David Hansen viste at islamister ofte motsetter seg den moderne tids liberalt praktiserende teologi (kalam) innen islam, moderne naturvitenskap, teknologi, i tillegg til dagens verdensomfattende økonomiske system basert på renter og kommisjon.⁴⁹ Ofte, men ikke alltid. Islamisme som system trenger ikke å inkludere voldelige aspekter; ikke-voldelige islamister bruker religiøse argumenter for å fremme politiske målsetninger og voldelige islamister skiller seg ut ved at de er villige til å bruke voldelige handlinger for å nå sine mål. Islamisme utgjøres dermed ikke av en helhetlig gruppe, men består av en rekke forskjellige tilnæringer til måloppnåelse og midlene som anses som legitime for implementeringen av et islamsk styresett.⁵⁰

Det er forskjellige måter å kategorisere islamismen på, og man finner både sunniislamsk islamisme og shiaislamsk islamisme – i forskjellige varianter. Islamister kan være politisk organiserte, apolitiske, operere innenfor et samfunns generelle lover, eller befinne seg langt utenfor. Som nevnt ovenfor er det ofte profetens tid, og de rettlærde kalifers tid, som er idealet – det finnes imidlertid også fredfulle progressive retninger som er meget samtidig rettet, i form av at de ønsker å fortolke islam (og en form for shari'ah) i lys av den samtidige verden. På den samme tid, finnes det også de som kun vil ha en bokstavtro tolkning av profetens tid, som underkjenner alt annet som uislamsk, og som ønsker å innføre en orden ved hjelp av vold. Visse islamistgrupper ønsker å etablere et verdensomfattende system (for eksempel IS), i mens andre igjen – de aller fleste – er opptatt å forsøke å utøve innflytelse lokalt, spesielt i majoritets muslimske land. I denne håndboken er det tatt et bevisst valg å skille mellom voldelig islamisme og ikke-voldelig islamisme, og når den beskriver voldelig ekstremisme menes det primært sunniislamsk voldelig islamisme – som ofte også refereres til som ekstrem islamisme, militant islamisme og sågar jihadisme. Vi unngår derfor den store (polariserende) akademiske debatten om tematikken og, med den forutsetning at ikke-voldelige islamister opererer innenfor legale rammer av samfunnet og ikke utgjør en samfunnssikkerhetsmessig utfordring, er det således et hovedfokus på voldelig islamisme i håndboken.

Håndboken tar heller ikke debatten om hvorvidt islamisme er en del av islam eller ei; for noen vil dette være tilfelle, andre vil forholde seg til deler av det som oppfattes som politiske anordninger (f.eks. innføring av shari'ah), og andre vil ikke identifisere seg med islamisme i det hele tatt.

6.2. Kort om voldelig islamisme i nyere tid

Rundt midten av 1980-tallet opplevde flere land i Europa etter hvert en økende grad av ekstreme, militante uttrykk fra islamisters hold. Mot slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet ble dette forsterket ved at tidligere veteraner fra krigen mot Sovjetunionen i Afghanistan, som en konsekvens av forfølgelse i deres hjemland i (spesielt) Midtøsten og Nord-Afrika, bosatte seg i Europa. Disse veteranene utgjorde etter hvert en større gruppe islamister som nøt godt av Vestens ytringsfriheter, og begynte etter hvert å samle seg og støtte oppunder opprørsbevegelser i sine opprinnelsesland. Mange av disse opprørsbevegelsene falt da under kategorien radikale eller ekstreme islamister. I løpet av 1990-tallet ble denne støtten utvidet til også å inkludere støtte for et globalt skifte – en utvikling som senere skulle medføre at mange av islamistgruppene i Europa skulle omfavne tanken om en global jihad, med al-Qa'ida som ideologisk og moralsk støttespiller.⁵¹

I etterkant av den amerikanskledete koalisjonens angrep på al-Qa'ida og Taliban i Afghanistan etter terrorangrepene mot USA 11. september 2001 ble vestlige politi og sikkerhetsmyndigheter (enda) mer fokusert på islamistbevegelsene i Europa. Dette skyldtes primært visse grupperingers tilknytninger til al-Qa'ida og tilknyttede voldelige islamistiske grupperinger i Midtøsten og Sør-Asia, samt medvirkning til planlegging og/eller angrep mot mål i Europa. Voldelige islamister i Europa begynte da å rette et mer fokusert blikk på å ramme Europa direkte – gjennom terrorangrep, spesielt i land som hadde vært aktive i offensive kamper mot Taliban og al-Qa'ida i Afghanistan. Etter hvert som krigføringen fortsatte i Afghanistan, og USA ledet enda en invasjon – denne gangen mot Irak, ble etter hvert en stor mengde yngre personer også drevet inn mot voldelig islamisme i Europa. Primært var dette ikke førstegenerasjons innvandrere, men gjerne 2. og 3. generasjons innvandrere – som nå opplevde en høy grad av polarisering som følge av skifte i de europeiske landene de bodde i. For disse dannet det seg en forestilling om at det ikke bare var geopolitiske forhold som lå til grunn for de nevnte invasjonene – det var islam, og muslimer – som var det reelle målet. Dette la grunnlaget for en forsterket rekrutteringsmasse til voldelig islamisme og legitimitet for motstand mot det som ble ansett som det onde; den vestlige verden.⁵²

Som man kan lese i dagsaktuelle rapportering og nyhetssendinger i mediene er dette noe som fortsetter. Det har imidlertid forekommet et skifte i hvem som fungerer som en ideologisk støttespiller fra al-Qa'ida – som i stor grad hadde legitimitet blant de gamle Afghanistanveteranene, til den islamske stat (IS), som har en sterk appell til (spesielt) unge muslimer i Europa. Deres propaganda treffer unge muslimer, da den er spesielt fabrikkert til å treffe disse gjennom sin moderne bruk av effekter, blanding av grafikk og kjente utsagn fra populærkultur unge personer i Europa omgir seg med til daglig. Tematikken, propagandaens budskap er også sterkt appellerende da den spiller på mange av de problemområdene unge muslimer i Europa er konfrontert med i sine liv; rasisme, fremmedfrykt, skyld/skam/ære – og, ikke minst – en mulighet til å gjøre noe for 'sine blødende brødre og søsken' i Syria og Irak. I økende grad ser man at noe av denne propagandaen også retter seg spesielt inn på sårbare grupper i samfunnet; (tidligere og nåværende) kriminelle – med lovnad om tilgivelse for sine synder.

6.3. Koblingene mellom jihadistiske subkulturer og kriminalitet

Det er mange likhetstrekk – både empirisk og fenomenologisk mellom (kriminell) gate-/subkultur og islamistisk eller jihadistisk radikaliserings (så vel som andre former for politisk radikaliserings). I praksis betyr det at mange av de samme mekanismene som ligger til grunn for rekruttering til (spesielt) kriminelle gategjenger er de samme som for radikale grupperinger. Som for kriminelle grupperinger ser man blant annet at noen velger å tilslutte seg slike miljøer på grunn av behov for heder, status og anerkjennelse, så vel som spenning og heroisme. Lia og Nesser (2014, 399-416) viste at dette er faktorer som gjør det til noe kult, som igjen gir en status og fungerer som en slags motstrømsbevegelse i storsamfunnet.⁵³ Mange fra det kjente norske jihadistmiljøet har røtter i/fra kriminalitet, og kriminelle subkulturer (etniske gjenger etc.). Man har også sett en utvikling i visse kriminelle subkulturer, bestående av muslimer, hvor den dagligdagse kulturen innad i gruppen blandes med (radikale) religiøse budskap, fortellinger og musikk. I litteraturen har en slik tilnærming ofte blitt beskrevet som 'jihadi cool' – altså en sammenveving av elementer fra annen type populærkultur (for eksempel rap, hip-hop), med en spesifikk jihadistisk orientert subkultur.⁵⁴

Jihadi cool subkulturen er også en hybrid med en del motsetningsforhold; blant annet vil man kunne høre resiteringer av kjente terrorister, budskap om politisk islam – eller se rekrutteringsvideoer fra terroristbevegelser, og på den andre side er det også en kultur som ofte omfavner kriminalitet, bruk av narkotika, og som dyrker våpenkultur og vold. I andre europeiske land, for eksempel i Storbritannia, sees dette som en bekymringsfull utvikling – da slike gatekulturer ofte har en meget lav terskel for vold, og, koblet med radikale religiøse budskap og motivasjon kan utgjøre en reell samfunnsrisiko.⁵⁵

I miljøer bestående av marginalisert ungdom og yngre (spesielt) menn i andre land i Europa har man sett at slike miljøer ikke bare er fruktbare for utvikling og næring av (teoretiske) radikaliseringsprosesser, men det eksisterer en rekke eksempler på gjennomførte, og/eller forsøk på, terrorhandlinger utført av personer med en kriminell bakgrunn. Brynjar Lia og Petter Nesser (2014) har vist at mange fremmedkrigere og personer involvert i angrep i Vesten i Europa - og etter hvert også i Norge -, har en kriminell bakgrunn.⁵⁶ I PSTs studie fra 2016 – basert på undersøkelser av deres egne sakskompleks (med en ukjent N) – finner PST om bakgrunnen til ekstreme islamister at:

... 68 % av mennene har vært mistenkt, siktet eller dømt for kriminalitet før radikaliseringsstidspunktet, mens dette bare gjelder 31 % av kvinnene. Majoriteten er registrert med relativt mange forhold i straffesaksregisteret. Når det gjelder de som har få forhold, er det i hovedsak snakk om kriminalitet av alvorlig karakter. Dette synliggjør at fenomenet ekstrem islamisme i Norge tiltrekker seg menn med kriminalitetshistorikk.⁵⁷

PSTs undersøkelse viste i tillegg at så mange som 17 % av mennene hadde vært registrert med en sak på seg i straffesaksregisteret mens de var under den kriminelle lavalderen. Andelen økte til 31 % før fylte 16 år. 46 % av mennene mot 12 % av kvinnene hadde likeledes vært mistenkt, siktet eller dømt for vold. 42 % av mennene, (6 % av kvinnene) hadde vært involvert i narkotikakriminalitet.

I Europa for øvrig er tallene noe annerledes, faktisk en del lavere enn de tallene PST beskriver ovenfor. Studier fra Europa viser at rundt en fjerdedel av de inkluderte i studiene (som riktignok var basert på undersøkelser av voldelig jihadister, fremmedkrigere) hadde kriminell bakgrunn.⁵⁸ Således er det en bekymring at så mange ekstreme islamister i Norge har en kriminell bakgrunn da disse trolig vil kunne være aktive påvirkere både under og etter soning – så vel som i deres dagligdagse miljøer, som kan bestå av små eller større klikker som på sikt kan utgjøre en trussel i form av voldelig ekstremisme og/eller terrorisme.

6.4. Wahhabisme og salafisme: religion og politikk

Voldelige islamistiske grupper eller organisasjoner som IS og al-Qaida bygger på en ekstrem fortolkning av islam kalt Wahhabisme. Wahhabisme stammer opprinnelig fra en islamsk lærde, Muhammad bin Abd al-Wahhab (1703-91) og fremstår som en svært bokstavtro og konservativ retning av Sunniislam. Salafismen er en annen retning innenfor Sunniislam som ligger wahhabismen ganske nært og som oppstod på slutten av 1800-tallet. Den beskrives som en retning som mener at Koranen og hadithene (hva profeten Muhammed sa og gjorde, eller stilltiende samtykket til) skal forstås og praktiseres slik som man gjorde det på profetens tid og de tre generasjonene som levde etter profeten. Salafistene legger til grunn at det var disse generasjonene som tolket koranen riktigst, da de var nærmest i tid og var minst påvirket av utenforstående faktorer.

Som puritanske former for islam vil wahhabisme og salafisme renske Koranen og Sunna for enhver praksis som avviker fra profeten Muhammads opprinnelige lærdom i det 7. Århundre.⁵⁹ De vil også at islam kvitter seg med «Vestens kjetteri».⁶⁰ Uttrykket «wahhabisme» brukes oftest for å beskrive islam slik det praktiseres i Saudi Arabia. For salafistene er ønsket om å spre islam til områder som ennå ikke er muslimske sentral. Det gjelder også drømmen om å stifte et islamsk kalifat i de territoriene der islam rår. For wahhabistene er tanken om en islamsk stat mindre sentral så lenge man vender tilbake til en ren levestil som følger Sharia-lover.

Siden muslimene tror at koranen er guds direkte ord og med det guds befalinger om hvordan man skal handle eller opptre, vil en salafistisk tolkning kunne innebære at muslimer skal leve akkurat slik profeten og hans nærmeste gjorde. Derfor mener salafistene at islam ikke åpner for formildende eller moderniserende tolkning. Referansene til hvordan profetens liv skal etterlignes finner man i hadithene. Det er ulike meninger om hvilke hadither som er riktige, og de forskjellige lovskolene har hver sin samling av det de anser som autoritative tekster.⁶¹

I de fleste land er religionen adskilt fra det politiske styresettet og militæret. Tolker man derimot islam ut fra wahhabistisk eller salafistisk måte, kan ikke dette skilles. Det er kun Guds ord gjennom Koranen og profetens handlinger gjennom hadithene som legitimerer regler for samfunnet. Lover eller beslutninger tatt av mennesker alene har ingen gyldighet.

I denne konteksten blir islam ikke bare en religion, men også en politisk bevegelse som griper inn i store deler av styresettet i ulike land. For landene i Midtøsten spiller religion en rolle dog i mer eller mindre grad avhengig av hvilket land det gjelder.

Enkelte grupper med kobling til wahhabisme og salafisme støtter avvikende tolkninger av de hellige skriftene som gjør vold til et mer sentralt og legitimt middel for å straffe handlinger som ikke er i tråd med det sanne islam eller for å spre islam til nye territorier. Ifølge slike avvikende tolkninger vil f.eks. et uttrykk som «jihad» ikke lenger omtales som en individuell og indre konflikt mellom godhet og ondskap, men som en kamp mot islams fiender med alle midler – inkludert krig - i religionens navn.

Dette begrepet står sentralt i *jihadistisk salafisme*, som er en revolusjonær ideologi som oppstod i Peshawar-regionen i Pakistan under Afghanistan-krigen i 1980-årene. For jihadi-salafistene kan ikke kalifatet etableres uten krig mot indre og ytre fiender. Dette utgjør i dag kjernen i IS og al-Qaidas ideologiske budskap.

6.5. Krig og konflikter i nyere tid - et lite bakteppe for ny terror

Landene i Midtøsten har opplevd en rekke konflikter og kriger. Religion har ikke alltid stått sentralt i disse krigene, men har som regel vært en medvirkende faktor enten til at konflikter oppstod eller til at de vedvarte og utviklet seg i en viss retning. Et eksempel på dette er krigen mellom Iran og Irak 1980-1988, som ofte blir omtalt som «den første gulfkrigen».

6.5.1. Fra krigen mellom Iran og Irak til andre og tredje Gulfkrigen

Iran, med en befolkning hvor shia-muslimer er i klart flertall, gjennomgikk en revolusjon i 1979 som endte med at prestestyret tok over makten. Det nye regimet avløste monarkiet med en islamsk republikk og gikk inn for at revolusjonen skulle spres til andre land og spesielt til områdene i Irak hvor det bodde mange sjia-muslimer. Saddam Hussein-regimet i Bagdad følte seg truet av iranske ekspansjonsplaner og forsøkte å demme opp Teheran, samtidig som det ønsket selv kontroll over landområder rundt elvene Eufrat og Tigris. Konflikten mellom de to landene handlet også om motsetninger mellom arabere og persere, kontroll over vannveier og havner og geopolitiske ambisjoner om hvem som skulle bli den største regionale makten.⁶²

Krigen mellom Iran og Irak ble startet av Irak og varte fra 1980 til 1988. Flere land ble involvert. Saudi Arabia stod sammen med Kuwait på Iraks side som sentrale aktører bak en sunni-allianse mot den Iran-styrte sjia-ekspansjon. Irak så på sin egen rolle i krigen mot Iran som en forsvarer av sunniislam på vegne av mange.

Irakernes innsats stoppet sjiamuslimsk ekspansjon, men møtte en kald skulder da krigsomkostningene skulle fordeles. Saudi og Kuwait nektet bl.a. å oppgi gjelden som Irak hadde opparbeidet overfor dem under krigen. Det førte til at Irak invaderte Kuwait i 1990 for å legge beslag på oljeforekomster – og dermed betale seg selv -, og landområder. Stormaktene, og spesielt USA, så med stor uro at Saudi Arabia, Kuwait og Irak var i konflikt. Disse landene kontrollerte hovedandelen av oljefeltene i Midtøsten og ustabilitet på oljemarkedet truet direkte deres interesser og den internasjonale økonomien. I november 1990 vedtok Sikkerhetsrådet i FN en resolusjon som åpnet for militær intervensjon mot Irak for å frigjøre Kuwait og beskytte Saudi Arabia.

Krigen startet i januar 1991. En måned senere ble Kuwait erklært frigjort. Samtidig inngikk man en våpenhvile med Irak. Saddam Hussein ble ikke fjernet av frykt for å rykke på maktbalansen mellom Irak og Iran i regionen. I stedet ble et strengt kontrollregime av Irak innført for å sørge for at landet ikke skulle være noen trussel for nabolandene og for at det ikke skulle ha evne til å utvikle masseødeleggelsesvåpen.

Flyforbudssoner, økonomisk embargo, men også granskningen av bruk, lagring og produksjon av våpen forverret levekårene for sivilbefolkningen i landet gjennom hele 1990-tallet og bidro til oppveksten av voldelige islamistiske grupper som ønsket å kvitte seg både med Saddam Husseins sekulære regime og med Vestens nærvær i regionen. USA ledede invasjonen av Irak i 2003, også kalt den tredje Gulfkrigen, gjorde vondt verre. Bakgrunnen for invasjonen var våpeninspektørenes problematiske arbeid og den stadige mistanke om at irakere fortsatt forsøkte å utvikle masseødeleggelsesvåpen. Angrepene mot USA 11. september 2001 førte også amerikanerne til å anklage Irak for samarbeid med al-Qaida. President Bushs erklærte krig mot terror innebærer også at Saddam Hussein denne gangen skulle fjernes for å sikre en viss «demokratisering» av Midtøsten.

Kollapset av Hussein-regimet skapte et politisk tomrom som gjorde det mulig for ekstremistiske islamistiske grupper å etablere seg og å vokse på kritikken mot okkupasjonen av landet. Styremaktene hadde begrenset kontroll over landet. I tillegg var den nye innsatte regjering dominert av sjiamuslimer, noe som skapte uro i de sunni-dominerte delene av landet og førte til ytterligere vekst for motstandsgrupper. En av disse gruppene som fikk størst fremgang var al-Qaida i Irak.

6.5.2. Afghanistan

Det har nå vært krig i Afghanistan i over tretti år. Urolighetene begynte med at kongen ble avsatt i et statskupp i 1973 og avløst av en relativt liberal president. Mohammed Daoud Khan ble selv kuppet og drept av kommunistene i 1978. Faren for at kommunistene skulle miste makten førte Sovjetunionen til å invadere landet i 1979. Invasjonen ble fulgt av en langvarig okkupasjon og motstandskrig før sovjetiske tropper trakk seg ut i 1989. Frigjøringen ble ikke avløst av fred, men av ti år med blodig borgerkrig. De ulike opprørsgruppene klarte aldri å bli enige om maktfordelingen i et land som tradisjonelt

var blitt styrt av klaner. Til slutt klarte Taliban-bevegelsen å ta makten og å etablere et fundamentalistisk, islamistisk styre i landet i 1996-97.

Taliban-styret varte frem til oktober 2001, da en koalisjon bestående av USA, den afghanske Nordallianse og NATO beseiret Taliban og tok kontroll over landet. Operasjonen «Enduring Freedom» var USAs svar på Talibans nei til å imøtekomme kravet om å utlevere ledelsen av Al-Qaida (Osama bin Laden) som stod bak angrepene i USA i september 2001 og om å legge ned al-Qaidas treningsleire og hovedbase for fremtidige terroroperasjoner. På 2000-tallet ble Taliban aldri definitivt beseiret, samtidig som sentralmakten i Kabul ble svekket etter hvert som den internasjonale koalisjonen ledet av USA begynte å trekke seg ut. I dag rekrutterer Taliban igjen nye geriljakrigere og angriper tidligere NATO-kontrollerte områder. Mye tyder på at Taliban, på en eller annen måte, blir en del av Afghanistans fremtidige politikk.

6.5.3. Syria

Borgerkrigen i Syria stammet i utgangspunktet fra folkets ønske om demokratisering i landet. Den skrev seg inn i en bredere demokratiseringsprosess som startet med den arabiske våren i Tunisia i 2011. Demonstrasjoner mot Assad-familiens autoritære regime utviklet seg til et bevæpnet opprør mot Bashar al-Assad etter at han møtte folkekrav med maktmisbruk. Assad-familien tilhører en religiøs minoritet i landet kalt alawitter. Alawittene er en undergruppe av shiaislam. Regimet har derfor knyttet tette bånd til det shiamuslimske landet Iran, samt til Hizbollah i Libanon.

Syria-konflikten bærer preg av å være en borgerkrig rettet mot statsmakten (alle mot Assad-regimet), men også en borgerkrig mellom flere ikke-statlige aktører (jihadistiske grupper mot ikke-jihadistiske grupper), men også en krig med internasjonale aktører som intervensjoner militært eller mer indirekte i konflikten. Igjen er religion en del av dette bildet når sunni-ekstremistiske grupper som IS eller al-Qaida angriper shia-regimet.

Internasjonaliseringen av krigen har gjort Syria til et fokalt punkt for al-Qaida og Den islamske stat (IS), men også for deres fiender. For Vesten handler det kort sagt å beseire et IS som ikke lenger nøler med å angripe vestlige mål og å forhindre at «kalifatet» blir en realitet som smitter over til andre muslimske land. Fra å være en sterk sentralisert stat har Syria blitt fragmentert.

Assad-regimet kontrollerer fortsatt områder vest i landet, (inkluderert Damaskus), mens opprørere kontrollerer andre områder. Før krigen mot IS ble trappet opp i 2015-2016 hadde terrororganisasjonen tatt over kontrollen over store deler av øst-Syria.

For IS (og al-Qaida) øker en stadig sterkere innblanding av ikke-muslimske land presset for å tvinge de vantro ut av hellig islamsk jord. Opprettelsen av et nytt kalifat i områdene mellom Syria og Irak har stor symbolsk verdi i den muslimske verden fordi den sikter til å gjenopprette det som beskrives som en islamsk storhetstid som gikk tapt pga. vestlig

imperialisme og korrupte muslimske statsledere.⁶³ IS-retorikken legger også vekt på at den avgjørende kampen som vil føre til de vantros endelige nederlag og til islams globale hegemoni begynner i Raqqa i Syria. Den religiøse konfrontasjonen innen islam er heller ikke borte i Syria-krigen. I tillegg til å være en arena for rivalisering mellom stormaktene i Øst (Russland) og Vest (USA, Europa), er Syria også et område hvor regionale stormakter som Iran på den ene siden (shia-islam) og Saudi-Arabia og Tyrkia (Sunni-islam) på den andre, konkurrerer om makt og herredømme.⁶⁴

Krigen i Syria får alvorlige følger for naboland som Libanon, Jordan, Irak og Tyrkia. Mange frykter at krigen i Syria kan destabilisere Libanon og starte en ny borgerkrig der. I tillegg til direkte sikkerhetsutfordringer (IS-krigere som infiltrerer) har nabolandene en formidabel utfordring med å håndtere den enorme mengden syriske flyktninger som flyktet til dem pga. krigen. Syria-krigen forverret kaoset i Irak og akselererte fremveksten av IS.

6.5.4. Libya

I likhet med krigen i Syria er krigen i Libya et ektefødt barn av den arabiske våren. Konflikten startet i februar 2011 som et opprør mot diktator Muammar Gaddafis manglende vilje til å liberalisere regimet og utviklet seg etter hvert til full borgerkrig. Uroen startet først øst i landet, særlig i landets nest største by Benghazi, før den spredte seg til andre landsdeler, inkludert hovedstaden Tripoli i vest. Gaddafi truet på sin side med å massakrere enhver opposisjon til regimet. FNs sikkerhetsråd ga til slutt NATO tillatelse til å bruke militærmakt for å beskytte den sivile befolkningen mot Gaddafi-regimets misbruk av luftvåpen. NATO bidro til at Gaddafi-regimet falt, men freden uteble og ustabiliteten økte.

Libya ble i først omgang delt mellom det som var igjen av den gamle statsmakten med hovedstad i Tripoli og opprørere i vest, så mellom Vest-delen og en nyere myndighet etablert i Tobruk i øst. Mye av den vedvarende ustabiliteten skyldes ønsket om kontroll over oljeressurser. En ny koalisjonsregjering støttet av FN flyttet inn i Tripoli uten at konfliktnivået gikk ned.

IS har den siste tiden forsøkt å få fotfeste i Libya med hjelp av libyske militser. Disse IS-militsene tok kontroll i områder rundt Sirte langs Middelhavskysten, noe som førte til en ny militær intervensjon i regi av USA, som har kapasitet til å både overvåke og angripe IS-mål i Libya med bruk av luftangrep. Denne nye vestlige intervensjon brukes av IS' propaganda for å tiltrekke flere jihadister til området.

Følgene av konflikten i Libya har vært dramatiske for landet selv, for hele middelhavsregionen og for Europa. Krigen skapte eller forsterket andre pågående konflikter, spesielt sørvest for Libya hvor terrorgruppen Boko Haram er aktive. Den har også destabilisert hele området sør for Sahara-ørkenen og helt ned til Mali. Libya har også blitt et sentralt utfartssted for flyktninger og andre migranter som prøver å komme til Europa ved å krysse Middelhavet. Dette førte til en oppblomstring av menneskehandel.

6.5.5. Somalia

Somalia ligger ikke i Midtøsten, men landet er muslimsk og har lenge vært en sentral aktør i det globale terrorbildet. Krigssituasjonen i Somalia er gammel. Den startet da kommandanten Siad Barre, som hadde kapret makten i 1961 ved hjelp av et militærkupp støttet av Sovjetunionen, ble styrtet i et militærkupp i 1991. Kuppet endte ikke opp i fred og demokratisering, men tvert imot i en ny borgerkrig og kaos, noe som førte til at landet ble delt opp i mange mindre regioner kontrollerte av lokale militsgrupper. I løpet av 1990- og 2000-tallet ble konflikten internasjonalisert, med involvering av flere naboland (Etiopia, Kenya). Den vedvarende ustabiliteten har bidratt til å styrke den islamistiske grupperingen al-Shabaab, som erklærte seg som en del av al-Qaida-nettverket og har gode forbindelser med al-Qaida på Den arabiske halvøy og Boko Haram i Nigeria. Flere titalls norske-somalier har vært involvert i krigshandlingen for al-Shabaab de siste årene, og mange kom hjem igjen til Norge etter hvert.⁶⁵ En norsk-somalier var bl.a. involvert i Westgate-angrepet i Nairobi i september 2013.

6.5.6. Regionale konflikter knyttet til kurderne

Kurdere er et gammelt nomadefolk og den fjerde største folkegruppe i Midtøsten. De er en egen etnisk gruppe hovedsakelig bosatt i grenseområdene mellom Tyrkia, Irak, Iran og Syria. Andre minoriteter som yezidier, assyrere eller turkmenere er også bosatt i disse områdene. Områdene hvor kurderne er i flertall kalles ofte for «Kurdistan», men sistnevnte eksisterer ikke formelt som eget land. Kurderne har aldri hatt en egen stat, da områdene de er bosatt i er verdifulle for landene de tilhører (bl.a. olje og vann). Et flertall av kurderne er sunnimuslimer. Resten bekjenner seg til ulike trosretninger som finnes over landegrensene (som f.eks. yezidisme). En annen trosretning innen islam er også utbredt den kalles *sufisme* og kan beskrives som islamsk.⁶⁶

6.6. Fremmedkrigere

Fremmedkrigere er langt fra noe nytt fenomen, men Syria-krigen tiltrakk seg et historisk høyt antall individer som ikke var syrere. Det gjelder bl.a. Europa. Mellom 2000 og 3000 europeiske muslimer har reist til Syria og Irak. Det er over dobbelt så mange som reiste til alle andre konfliktområder fra 1980-tallet og frem til 2011.

Det finnes flere årsaker bak en slik «suksess.» Den mest opplagte er ideologien. Kampen om jihadismens fremtid ligger i Midtøsten, og nærmere sagt i Syria og Irak, der man har «gjenopprettet» kalifatet. Rent geografisk ligger Syria og Irak også lettere tilgjengelig enn tidligere konfliktområder som var lenger unna i Sentral-Asia eller Sør-Øst Asia (Afghanistan, Kashmir, Filippinene og Tsjetsjenia). Eventuelle kandidater til jihad kan altså ta fly direkte til Tyrkia og derfra krysse grensen til Syria. Alternativt kan de kjøre bil fra Europa gjennom Tyrkia. Landets grense mot Syria (1.295 kilometer) er full av smutthull som gjør innreisen lettere.⁶⁷

En annen grunn til at mange reiser er propaganda og organisering. IS bruker sosiale medier effektivt for å oppfordre muslimer til å komme «hjem» til det de mener er det eneste stedet hvor ekte islam finnes (Hijra). På denne måten kan flere trekkes til ulike

kampområder. For å klare dette har organisasjonen utviklet relativt profesjonelle mottak- og treningskapasiteter.

Flere titalls individer med tilknytning til Norge har reist til konfliktområdene i og utenfor Midtøsten (Syria, Irak, Somalia, Jemen, Afghanistan og Pakistan) de siste årene. Der knyttet de kontakter til voldelige islamistiske grupper. Sosialisering i slike grupper fører til at fremmedkrigerne blir ytterligere radikalisert og utvikler aksept for at vold mot sivile er legitimt. Etterretningstjenesten (2015, 38-39) mener at trening, kamperfaring og gjentatt eksponering til ekstreme voldssituasjoner over tid gir intensjonen om å omsette ord til handling en reell kapasitet til å begå terrorhandlinger.⁶⁸

Fremmedkrigerne utgjør derfor en trippel sikkerhetsutfordring i dag. For det første kan små grupper eller individer, som har blitt ytterligere radikalisert som følge av oppholdet blant jihadister og som returnerer til Norge, bli inspirert til å begå angrep på eget initiativ. For det andre kan noen av de «hjemvendte» være en del av en terrorcelle eller ha fått instruksjoner om å iverksette angrep. Til slutt kan fremmedkrigere oppfordre og instruere personer i sitt kontaktnettverk i Norge til å gjennomføre angrep. Det er også slik at personer som selv ikke forsøkte å reise til konfliktområder, men som likevel er en del av radikale islamistiske miljøer, oppmuntres til eller på eget initiativ bestemmer å føre jihad på hjemmebane etter inspirasjon fra nordmenn som deltar i terrorgrupper i utlandet.⁶⁹ Det understrekes at dette er et teoretisk potensiale – og at Norge har valgt å straffeforfølge hjemvendte jihadister. Dynamikken i dette kan også være annerledes i Norge enn hva man opplever i andre europeiske land for øvrig.

7. Høyreekstremisme

Høyreekstremisme kan defineres som en samlebetegnelse på partier og bevegelser til høyre for de konservative og borgerlige partiene i det parlamentariske systemet.⁷⁰ Partiene eller bevegelsene baserer seg på en tro på at enkelte grupperinger i samfunnet har en kulturell, rasemessig, religiøs eller annen form for overlegenhet overfor andre grupper. Mangfoldet utelukker imidlertid ikke at det finnes fellestrekk. Bjørge og konspirasjonsGjelsvik (2015) noterer at høyreekstremer ser på enkelte individgrupper som grunnleggende forskjellige og av ulik verdi på bakgrunn av rase, kultur, religion, nasjonalitet eller seksuell legning.⁷¹ Høyreekstremisme kjennetegnes også av en konspirativ tankegang hvor indre og ytre fiender samarbeider om å iverksette en hemmelig plan om f.eks. maktovertagelse.

7.1. Fremveksten av høyreekstremisme siden 1945

I Vest-Europa har det vært en seksdobling av oppslutningen for høyrepopulistiske og høyreradikale partier fra 1970 til i dag. Høyreekstremisme har dermed vært den mest suksessrike politiske familie i Vest-Europa etter 1945. Men det har vært en lang prosess. Fascismens og nazismens nederlag og skrekken verden opplevde da konsentrasjonsleirene i Øst- og Sentral-Europa ble oppdaget i 1945 førte til en varig marginalisering av høyreekstremisme etter 2. verdenskrig.

I Europa har man i perioden 1945-2010 hatt tre «bølger» av høyreekstremisme. Den første varte fra 1945 til midten av 1980-årene og fremstod som flere mislykkede forsøk på å gjenreise tradisjonelle totalitære ideologier fra 2. verdenskrig eller omforme dem til nyere former som kunne være mer akseptable (nyfascisme, nynazisme). Men totalitære ideologier basert på biologisk rasisme skapte ikke lenger oppslutning blant velgere. De få aktørene som overlevde politisk markerte seg på antisemittisme, antikomunisme, innvandringsfiendtlighet eller motstand mot statsmakt. De forble som regel relativt små frem til 1989, selv om enkelte vokste på krisen som rammet flere land etter det første og det andre oljesjokket i (1974 og 1979) ved å fokusere på innvandring som et økonomisk problem.

Den kanskje viktigste endring for høyreekstremismen i den perioden ble overgangen fra aggressive former for tradisjonell biologisk rasisme til mer defensive og nyere former for kulturell rasisme. På slutten av 1980-tallet uttrykte kulturrasismen seg gjennom en ekstrem innvandringsmotstand. Sentrale aktører for høyreekstremisme i den perioden i Norge var bevegelser som *Hvit valgallianse*, *Fedrelandspartiet* og *Folkebevegelsen Mot Innvandring*.

Høyreekstremismens andre bølge kom med slutten på blokkpolitikken, kommunismens fall og spredningen av markedsliberalismen globalt, frem til attentatene i USA i 2001. Fra å være mikroskopiske og marginaliserte, krøp noen høyreekstremer krefter langsomt oppover i lokale og nasjonale valg. I samme periode oppstod nye partier med løsere eller ingen tidligere bånd til postfascistiske og postnazistiske partier. Antikomunismen og antiparlamentarismen ble droppet til fordel for motstand mot globaliseringsprosessen, vektlegging av nasjoners velferdsmodell og identitet, og kampen mot EU.

I perioden mellom murens fall i 1989 og Sovjetunionens sammenbrudd i 1991 og 9/11 i USA slet store deler av europeiske høyreekstremister med å finne kampsaker som kunne mobilisere opinionen. Antikommunisme var borte og innvandringsdebatten, selv om den mobiliserte en del, fremstod ikke som et tema som kunne skyte fart på høyreekstremer. Disse kreftene manglet en reell «trussel» som kunne polarisere velgermassen og føre debatten tilbake på deres halvdel, dvs. biologisk rasisme eller kulturrasisme.

Det fikk de imidlertid med angrepene i USA i september 2001 og USAs kriger i Afghanistan og Irak mot jihadistiske terrorgrupper som al Qaida, som startet høyreekstremismens «tredje bølge». En ny retorikk - kontrajihadismen - ble utformet av amerikanske warbloggere på den ene siden og europeiske høyreekstremer på den andre. Kontrajihadismen gikk ut på å tolke terrorangrepene og NATO og USAs kriger i Afghanistan og Irak som uttrykk for en sivilisasjonskrig mellom islam og Vesten. Tilhengerne av denne ideologien var sterkt høyreorienterte, skeptiske til flerkulturalisme og sterkt islamkritiske. Islam ble i større grad omtalt som en totalitær religion i opposisjon til det humanistiske og liberale Vesten.

Kontrajihadister var også overbevist om at Europa var i ferd med å bli islamisert som følge av innvandring fra muslimske land og om at dette skjedde med europeiske myndigheters og politikeres samtykke gjennom en dekkoperasjon. En markant utvikling etter 9/11 har dermed vært et sterkere fokus på innvandringsfiendtlige holdninger, og spesielt på islamofobisk retorikk, under dekning av å forsvare vestlige demokratiske verdier. En ny form for kulturell rasisme skulle fremstille islam som en tosidig trussel: ekstern gjennom terrorisme fra Midtøsten og intern gjennom kampen mellom en «totalitær» religion på den ene siden og sekulære og demokratiske verdier på den andre. På denne måten klarte høyreekstremismens «kulturelle rasisme» å få mer innpass i den offentlige debatten.

I norsk sammenheng snakker man ofte om tre «bølger» av høyreekstremisme etter 1945.⁷² Den ene, den (ny)nazistiske bølgen, kulminerte med drapet på Benjamin Hermansen i 2001. Den andre, den innvandringsfiendtlige bølgen, hadde sin storhetstid med Arne Myrdal på slutten av 1980-tallet. Innvandringsfiendtlige grupper finnes fremdeles. Den siste, kontrajihadismen og islamofobien, preger fortsatt samfunnsdebatten når f.eks. spørsmålet om islams plass i det norske samfunn diskuteres og kulminerte med Anders Breiviks attentat i Oslo og på Utøya i juli 2011.

En politisk følge av dette ble at oppslutningen til høyrepopulister, høyreradikale, og høyreekstremer partier i Europa økte i land som Frankrike, Nederland og Belgia etter 2002. Mellom 2000 og 2010 deltok disse politiske kreftene i syv flertallsregjeringer og i tre minoritetsregjeringer i Europa, mot ingen på 1980-tallet og bare én på 1990-tallet (Italia). En milepæl ble nådd med Europavalget i mai 2014 da høyrepopulister og høyreradikale fra 13 land fikk mandater i EU-parlamentet og ble en ny maktfaktor i europeisk politikk.

7.2. En «fjerde bølge?»

I dag kan det virke som man opplever en ny høyreekstremistisk bølge preget av voksende politisk oppslutning for høyrepopulistiske, høyreradikale og høyreekstremer krefter. Dette synliggjøres i valgurnene. Hva kjennetegner den «fjerde bølgen?» Man finner de samme elementene som i de tidligere bølgene når det gjelder motstanden mot globaliseringsprosessen, kampen for å bevare en nasjonal velferdsmodell og identitet og skepsisen overfor EU.

Samtidig rammes Europa av tre simultane kriser. Den ene er *økonomisk og finansiell* med etterdønningene av finanskrisen fra 2008, som gir utslag i vedvarende lav vekst i mange land, høy arbeidsledighet og høyt gjeldsnivå. Den andre *økonomisk og humanitær* med utviklingen av flyktningkrisen de to siste årene. FNs høykommissær for flyktninger antar at over en million flyktninger tok seg inn til Europa via Middelhavet i 2015. Så langt har 170.000 flyktninger kommet sjøveien til Europa i 2016. I Norge legger man ikke skjul på reell bekymring knyttet til utfordringene med å håndtere økt innvandring og økt press på velferdsmodellen på lengre sikt.⁷³ Den tredje og siste krisen er *sikkerhetspolitisk* med flere angrep utført av celler eller individer som direkte eller indirekte handler på vegne av terrorgrupper som IS og al-Qaida.

Terrorangrepene (Paris og København i 2015, Brussel og Nice i 2016) skyter fart på innvandringskritikken og på islamofobiske holdninger, mens trusselen fra såkalte «hjemmeproduserte» jihadister styrker skepsisen overfor islams reelle evne til å tilpasse seg liberale og demokratiske krav.

Disse krisene svekker ikke minst velgernes tillit til globale aktører (FN), regionale aktører (EU) eller nasjonale aktører (regjeringene, makthaverne) sin evne til å gi løse problemer. De opplever tvert imot avvik mellom det de opplever truer dem og hvilke svar de tre ovennevnte nivåene er i stand til å komme med. Oppfatningen av at regjeringspartiene står avmektige og følelsen av at velgernes identitet går tapt skaper mistro overfor konvensjonell politikk og øker oppslutningen til radikale høyrekrefter.⁷⁴ I Øst- og Sentral-Europa - dvs. i land hvor demokratiske prinsipper ofte ikke har fått tid til å slå rot -, vokser også motstanden mot det vestliginspirerte liberale demokrati, dels av samme årsaker som i Vest, dels av egne årsaker som skyldes østeuropeisk kultur og moderne historie.⁷⁵

Nasjonalistiske og høyreekstremer politiske partier i Europa får stadig mer vind i seilene pga. krisestemningen. Tilslutningen til høyreekstremer kan også utgjøre en strategi. Den snur den individuelle frustrasjonen mot mindre og marginaliserte grupper i samfunnet som f.eks. innvandrerne og gjøre det mulig å gjenreise sin sosiale status ved å fremstå som «ren», eller «ekte patriot» overfor individer som fremstilles som trusler mot samfunnet. En slik retorikk vinner spesielt sympati i sosiale grupper som kan oppfattes som globaliseringsprosessens tapere. Ideologiens fokus på «raserenhet» eller på «nasjonal tilhørighet» og statsborgerskap kan dessuten frita «mislykkede» individer kravet om selv å skape sin status og sin identitet, noe som ellers kjennetegner individualiseringen av det moderne sosiale og økonomiske systemet.⁷⁶

7.3. Konspirasjonsteorier – en del av ”radikaliseringen”

En konspirasjonsteori forklarer hendelser i samfunnet – særlige traumatiske hendelser (9/11; 22. juli) -, med at det finnes en hemmelig sammensvergelse med få mektige personer bak. Det kan f.eks. være ideen om at enkelte innvandrergupper har en plan for å overta, endre eller ødelegge samfunnet.

Problemet med konspirasjonsteorier er imidlertid ikke at konspirasjoner ikke finnes, men at man tillegger en påstått konspirasjon så stor betydning for alt som skjer at teorien mister enhver forankring i virkeligheten. Konspirasjonsteorier passer derfor godt inn i ekstreme ideologier. De finnes både på ytre venstre og ytre høyre og i ekstreme religiøse grupper, og de gir et forenklet og unyansert bilde av verden, et bilde som dessuten nå raskere enn noensinne kan spres nærmest uten kontroll på sosiale medier.

Høyreekstreme miljøer anklager ofte nasjonale myndigheter for å samarbeide med fienden eller for ikke å ta i bruk nødvendige mottiltak. Sinne mot myndighetene og forakt for demokratiet er derfor svært utbredt. Blant kontrajihadistene ble ideen om at arabiske og europeiske ledere var blitt enige om å «islamiser» Europa gjennom innvandring bl.a. popularisert gjennom «Eurabia-teorien».⁷⁷ I et islamisert Europa skal strenge islamske lover (sharia) innføres. Muslimske innvandring og lovverk fremstilles som en trussel mot den europeiske kulturarven, med vekt på et enhetlig hvitt, fritt Europa med kristne røtter.

Konspirasjonstenkningen forsterkes av troen på at muslimer får mange flere barn enn ikke-muslimske europeere og de snart vil være i flertall. Muslimene vil da kunne endre Europa også gjennom demokratiske valg, ifølge teorien. Tilhengerne av Eurabia-teorien oppfordres til motstand mot det islamiserte/multikulturelle Europa og de politiske kreftene på hjemmebanen som står bak en slik konspirasjon mot europeerne.

7.4. Høyrepopulister, høyreradikale og høyreekstreme

Det finnes ingen akademisk konsensus om hvordan man skal definere høyreekstremisme. Øyvind Strømme (2014) definerer den som en samlebetegnelse på partier og bevegelser som ligger til høyre for etablerte konservative partier i det parlamentariske systemet.⁷⁸ Begrepet blir også ofte avgrenset til bevegelser som er åpent antidemokratiske og som samtidig forfekter eller aksepterer voldsbruk som politisk virkemiddel. Terminologien blir dermed upresis og farges av ideologiske strømninger og av følelseladde minner fra 2. verdenskrig. I Norge har Anders Ravik Jupskås (2012, 36-57) delt høyreekstremismen inn i tre kategorier - høyrepopulister, høyreradikale og høyreekstreme. En slik typologi kan være nyttig, fordi den presiserer definisjonen av høyreekstremisme og gir en gradering fra ikke-vold til vold.⁷⁹

7.4.1. Høyrepopulister

Høyrepopulister er *vennlige* ovenfor det liberale demokratiet og dets verdier. De ønsker å påvirke samfunnet i en mer konservativ eller reaksjonær retning gjennom bruk av demokratiet og innenfor eksisterende politiske rammer. For dem er sistnevnte rammer dermed mål og middel. De siste årene har begrepet «høyrepopulisme» blitt brukt til å

beskrive en stil eller en måte å drive politikk på, med fokus på bl.a. folkets avgjørende stemme eller på enkeltsaker med følelsesmessig ladning (skatt, avgift, innvandring), samt på forenklete nasjonale stereotyper. De omtales gjerne som de mest «moderate» partiene på ytre høyre side.

7.4.2. Høyre-radikale

Høyre-radikalismen skiller fra høyreekstremisme, i det den fungerer innenfor ordinære demokratiske rammer, og ikke åpent aksepterer voldsbruk i politisk øyemed. Den skiller også seg fra høyrepopulisme ved at den i større grad er villig til å endre deler eller sentrale deler av det liberale demokratiet. Tidligere har høyre-radikale grupper og partier vært antisemittiske. Antisemittisme er imidlertid mindre utbredt i dag blant aktørene som vil ha politisk makt. Den blir derfor avløst av generell økt motstand mot innvandring fra den tredje verden og av mer spesifikk motstand mot islam og mot innvandring fra muslimske land.⁸⁰ Typiske eksempler på høyre-radikale partier er det ungarske Jobbik eller det østerrikske FPÖ.

7.4.3. Høyre-ekstreme

Høyre-ekstreme er fiendtlige overfor det liberale demokratiet. De er åpne fascister (fascister eller nazister) eller er sterkt influert av fascistisk kultur, ideologi og historie. De er som regel rasister, forkaster ideen om et multikulturelt samfunn og støtter mer åpent bruken av vold mot demokratiet, mot en dekadent stat og mot etniske eller kulturelle grupper som utgjør en risiko for deres renhetsideal om politisk, biologisk og kulturelt homogent samfunn. Typiske eksempler på høyre-ekstreme grupper er det greske *Gylden Daggry*, det nordiske *Nordfront* eller det svenske *Svenskarnas parti*.

Høyre-ekstreme grupper gjennomsyres stadig av konspirasjonsteorier. I nynazistiske miljøer forfektes ideen om en konspirasjon som er ledet av mektige jøder og deres venner og som sikter til å oppnå global herredømme gjennom «sionistiske okkupasjonsregjeringer» (ZOG, zionist occupational government). I slike miljøer forfektes ideen at jødeutryddelsen aldri fantes og ble konstruert etter krigen for å holde «nasjonale patrioter» politisk nede. I andre høyre-ekstreme miljøer råder forestillingen om at Europa utsettes for en

islamisering iscenesatt av muslimske grupper og europeiske politikere, akademikere og journalister (Eurabia-teorien).⁸¹

7.5. Retninger innen høyreekstremisme

Grovt sett kan høyreekstremismen deles inn i strømninger eller kategorier med distinktive trekk og overlappende trekk. Disse er nynazisme, fascisme, innvandringsfiendtlighet/rasisme og islamfiendtlighet (islamofobi).⁸²

7.5.1. Nynazisme

Nynazisme er en betegnelse på grupper/bevegelser med nazistiske trekk, som er oppstått etter andre verdenskrig.⁸³ Nazismen eller nasjonalsosialismen oppsto som ideologi i Tyskland etter første verdenskrig. Hovedtrekkene i den nazistiske ideologien var en aggressiv, rasebasert nasjonalisme, en ytterliggående antisemittisme og en mistillit til de demokratiske styreformene.⁸⁴ Nynazisme oppstod i etterkrigsperioden og bygger arven etter den tyske nasjonalsosialismen. Den har appell i kulturen som preger gjengkriminaliteten og har vært beryktet for å stå bak grove voldshandlinger og lokke til seg rotløse ungdommer.

Nynazistene bygger på en nasjonalistisk, rasistisk, autoritær og voldsforherligende ideologi. Deres kamp sees som del av en «rasekrig», hvor man i tillegg til innvandrere også betrakter jøder, homofile, muslimer, kommunister og såkalt «antirasistisk ungdom» som fiender som skal angripes.

7.5.2. Rasisme

Rasisme er forestillingen om at mennesker består av ulike raser og at disse rasene igjen kan plasseres i et hierarki med ulik verdi eller «rang». Ifølge denne forestillingen er «rasene» et naturgitt fenomen som definerer ulikhet mellom mennesker.⁸⁵ Et mer moderne rasismebegrep, *nyrasisme*, inkluderer andre flere egenskaper ved mennesker enn bare rase, som f.eks. kulturell tilhørighet. Rasisme kan da forstås som at enkelte kulturer er overlegne og andre er underlegne. Videre kan diskriminering av minoriteter også ta utgangspunkt i religion, språk og kultur.⁸⁶ Lovgiver har derfor benyttet begrepet *etnisitet* ved utformingen av lov om forbud mot diskriminering av etnisitet, religion og livssyn. Dette ivaretar flere hensyn enn uttrykket «rase» alene.

7.5.3. Innvandringsfiendtlighet

Innvandringsfiendtlighet har glidende overgang til fremmedfrykt, etnosentrisme og nasjonalisme. I innvandringsfiendtlighet ligger kombinasjonen av frykt for endringer eller det man ikke kjenner og ønske om å beskytte eller bevare det eksisterende. Fiendtlighet er mindre konkret enn rasisme. Den grunner i frykten for negativ påvirkning innvandring vil ha på det tradisjonelle samfunnet og samfunnsmodellen. Fremmedfrykt beskrives som redsel eller fiendtlighet overfor alt som er fremmed, men henviser mest til redsel eller motvilje overfor utlendinger. Spesielt etnosentrisme setter sin egen gruppe i sentrum og gjør den til en absolutt målestokk for å vurdere andre samfunn og kulturer. Etnosentrisme fører til at andre fremstår som ufullstendige og mindreverdige.⁸⁷

7.5.4. Islamfiendlighet/islamofobi

Islamofobi er et begrep som brukes om anti-muslimske fordommer, hatretorikk og propaganda, tilsvarende antisemittisme slik det benyttes om jødehat. Begrepet brukes også som samlebetegnelse for fordommer mot, og diskriminering av muslimer. Islamofobi kan bunne i forestillinger om islam som religion og muslimer som ensformig kulturell og etnisk gruppe.⁸⁸

7.6. Høyreekstremistisk terrorisme i Norge

Vold og terrortrusler fra høyreekstremer miljøer er ikke noe nytt fenomen i norsk sammenheng. Høyreekstremistiske miljøer har stått for flere alvorlige voldshendelser siden 1970-tallet. Noen har vært klart terrorrelaterte, mens andre beveget seg mellom terrorisme og hatkriminalitet. Øyvind Strømme (2012, 42) mener at ulike høyreekstremistiske episoder i Norge skriver seg inn i «tre bølger» mellom 1970 og 2012.⁸⁹ Nynazistene stod bak den første som vokste frem på 1970 og kulminerte med sprengningen av Oktober-bokhandel i Tromsø i 1977 og bombeangrepet mot toget til Faglig 1.mai front i Oslo i 1979. Det var særlig den nynazistiske gruppen *Norsk Front*, ledet av Erik Blücher, som stod bak disse hendelser. Gruppen ble oppløst etter bombeangrepet.

På 1980-tallet skjedde det flere hendelser. I 1985 ødela en sprengladning fasaden på Ahmadiyya-moskeen på Frogner i Oslo. Bomben, som skadet en kvinne, ble plassert ut av en 19-åring som var medlem av *Nasjonalt Folkeparti*, en avlegger av *Norsk Front*. Utover 1980- og 90-tallet skjedde flere bombeangrep. Blitz-huset ble offer for flere attentatforsøk i 1989, 1994 og i 1995.

Andre voldsepisoder vitnet om terrorlignende metoder eller hevnaksjoner med mer eller mindre opplagte ideologisk-politiske motiver, hevder Jan Oskar Engene (2012, 1).⁹⁰ Disse inkluderte brannstiftelser, bomber, skyting, knivstikking og drap. Under etterforskningen av «dobbeltdrapet på Hadeland» i 1981, som var et internt gjengoppgjør mellom medlemmer av den nynazistiske gruppen *Norges Germanske Armé*, oppdaget man at NGA planla å gjennomføre et statskupp for å etablere et nynazistisk regime i Norge under ledelsen av NGAs «führer» Espen Lund.⁹¹

Den nynazistiske gruppen *Hvit Arisk Motstand* (HAM), som ble stiftet i 1991 etter modell fra svenske Vitt Ariskt Motstånd, ble anklaget i 1991 for å ha planlagt å sette fyr på huset til Stortingets president Jo Benkow (som var jøde) og for å planlegge et attentat mot Blitz (Strømme 2012, 38).⁹² Noen av gruppens medlemmer gikk videre og dannet en kommando, *Hvit Arisk Terror* (HAT), som stod bak voldsepisoder, som f.eks. angrepet mot en kurdisk familie på Hønefoss og attentatforsøket mot daværende justisminister Odd Einar Dørum i 1999. Mellom 1994 og 1998 ble antifascister i Oslo og Hønefoss skutt på ved minst fire anledninger. Drap med rasistiske motiver ble brukt mot Arve Beheim Karlsen i 1999 og Benjamin Hermansen i 2001. Hatet mot Blitz var så sterkt blant medlemmer av den nynazistiske gruppen *Einsatzkommando* at det ble lagt planer om å massakrere rundt 30 blitzere med maskingevær.⁹³

På slutten av 1990-tallet prøvde nynazistene å samle sine tilhengere under samme tak i en form for felles organisasjon. De lyktes aldri helt med det til tross for et siste forsøk i

1997-1998 med planen om å etablere en paraplyorganisasjon med navn *Forente nasjonalister*. Etter drapet på Benjamin Hermansen i januar 2001 ble gruppeorganisert nynazistisk vold ikke lenger noen reell trussel i Norge. Til gjengjeld økte frykten for at enkeltindivider skulle inspireres til å begå terrorhandlinger på egen hånd. Denne frykten var ikke grunnløs. 22. juli 2011 angrep Anders Behring Breivik regjeringskvartalet i Oslo sentrum ved hjelp av en bilbombe. Åtte mennesker ble drept. Et nytt terrorangrep to timer senere kom i form av masseskyting på Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjons årlige sommerleir på Utøya i Tyrifjorden i Buskerud. 69 personer ble drept. Totalt ble 90 personer såret i terrorangrepene. To timer før attentatet mot regjeringskvartalet la gjerningsmannen ut et manifest på internett som knyttet ham til høyreekstremisme. Breiviks terrorangrep står fortsatt som den verste episoden av høyreekstrem terrorisme i et europeisk land siden attentatet mot togstasjonen i Bologna i august 1980 som drepte 85 og såret over 200 personer.⁹⁴

DEL 2: TIPS FOR HÅNDTERING I FENGSEL

8. Tips for håndtering i fengsel

Før det kan iverksettes tiltak må man vite *om* det foreligger en utfordring og *på hvilken måte* det er en utfordring. For å sikre at kartleggingen er så objektiv som mulig – bør man bruke fastlagte kriterier samtidig som kartleggingen bør være gjenstand for diskusjon internt i personalgruppen. Ved at flere er involvert kan man motvirke at personlige oppfatninger påvirker vurderingene i for stor grad. Kartleggingen bør ha som formål å også finne faktorer som kan forebygge og eller stoppe en allerede påbegynt radikaliseringsprosess.

8.1. Kartlegging og observasjon

De som arbeider med innsatte må være årvåkne og observante med tanke på aksept eller støtte til voldelige handlinger. Det er viktig at tjenestemenn har kunnskap om temaet og er bevisste på hvilke tegn som kan indikere en negativ utvikling. Under følger lister over kjennetegn tjenestemenn bør ha kunnskap om og som kan danne utgangspunkt for en kartlegging.

Kartleggingen og observasjonene bør være systematisk i den forstand at man sikrer at man ser etter kjente sårbarhetsfaktorer eller tegn som kan indikere radikaliseringsprosess. Under kapittel 5.2. «kartlegging og vurdering av risiko» er kartleggingsverktøyene Vera og ERG 22+ beskrevet. Begge nevnte kartleggingsverktøy viser hvordan man systematisk kan gjøre vurderinger av innsatte basert på kjente sårbarhetsfaktorer. Dersom man mener å ha grunnlag for en bekymring knyttet til radikaliseringsprosess er det viktig å ha gode arenaer for å diskutere det som er observert eller erfart. Dette gjelder både forhold knyttet til enkeltindivider og til innsatte som gruppe.

Observasjonene og eventuelle bekymringer må dokumenteres og formidles videre til de som har tjenstlige behov. Radikaliseringsprosess er ikke bare et anliggende for den individuelle oppfølgingen av enkelte innsatte, men det handler også om fengselet som en helhet og eventuelt som en «radikalisator». Problemstillinger knyttet til radikaliseringsprosess må derfor løftes og behandles i både et individuelt og et organisatorisk perspektiv.

8.1.1. Generelle kjennetegn som kan indikere radikaliseringsprosess

De generelle kjennetegnene som kan indikere radikaliseringsprosess er en sammenstilling av og basert på KDI rundskriv 5/2015, regjeringens nettportal om radikaliseringsprosess,⁹⁵ Politiets veileder i Rogaland⁹⁶ og David Hansens arbeid ved KRUS. Dette er ingen uttømmende fremstilling, men er heller ment å være en slags «huskeliste» om mulige indikatorer. Det er viktig å slå fast at indikatorer hver for seg ikke kan påvise et radikaliseringsstilfelle. Kombinasjonen av flere indikatorer må til for å kunne si noe mer presist om et potensielt forløp til radikaliseringsprosess.

Interesser /symbolbruk

- Interesse for og søk etter ekstremistisk materiale som f.eks. magasiner og litteratur som forherliger ekstremisme og vold.
- Bruk av symboler knyttet til ekstremistiske idealer og organisasjoner.
- Endring i atferd knyttet til religiøsitet og spesielt helning mot ekstrem/ytterliggående retninger.
- Klesstil, fysisk fremtoning, navn.
- Interesser for konspirasjonsteorier.

Uttalelser / ytringer

- Intoleranse overfor andres synspunkter.
- Bruk av fiendebilder og spalting mellom inngruppen «vi» og utgruppen «dem».
- Bruk av hatretorikk.
- Støtte til absolutte løsninger, som f.eks. avskaffelse av demokratiet eller utryddelse av personer basert på tro, livssyn eller politisk retning.
- Legitimering av trusler og voldsbruk som en del av en politisk eller religiøs «kamp».
- Utvikling av et ensidig verdensbilde.
- Fravær av alternative perspektiver.
- Støtte til drastiske handlinger som støtter eller oppfordrer til vold fordi «målet helliger midlene».
- Endring i forhold til sex, kjønn og alkohol som kan være knyttet til motstand/avholdenhet eller økt bruk av rusmidler, eller økt seksuell aktivitet.
- Negative holdninger til vestlig samfunn og kultur.
- Hatefulle eller konspiratoriske uttalelser om Israel/jøder.
- Negative, hatefulle holdninger overfor moderate og moderne muslimer.
- Brudd med tidligere nærrelasjoner (familie, venner).
- Ny gruppetilhørighet,
- Reiseaktivitet, mulig knyttet til ideologisk og operasjonell opplæring.

8.1.2. Spesifikke kjennetegn på radikal islamisme

I likhet med generelle kjennetegn som kan indikere radikaliserings er heller ikke det nedenstående en uttømmende liste knyttet til spesifikke kjennetegn på radikal islamisme, men er ment som mulige indikatorer.

- Ambisjon/ønske om å innføre en ny verdensorden basert på shar'iah, gjerne knyttet til ideen om et islamsk kalifat.
- «*Ummah-tankegang*» som vektlegger økt fokus på brorskap og gjensidige forpliktelser.
- Økt fokus på renhet og renselse og tilsvarende økt avstand overfor eller brudd med all vestlig innflytelse og alt «ikke-islamsk» i religionen,
- Dommedags-/apokalyptisk tenkning,
- Glorifisering av selvoppofrelse, hevn, martyrdød og jihad,
- Utstrakt bruk av «da'wah» (misjonering),

- Retorikk som fokuserer på Vestens «krig mot islam» og på jødiske konspirasjoner,
- «*Takfiri*» tenkning som innebærer at alle andre enn den ene gruppen, sekten er verdige til livet. Dette vil også gjelde andre retninger (seker, lovskoler) innen islam.
- Motstand mot vestlige demokratiske prinsipper, modernitet og økonomiske systemer.
- Forsvar av IS, al-Qaida og av terrorisme og terrorhandlinger i «kampens navn».

8.2. Utarbeidelse av tiltak

Når man har kartlagt og man vet hva man står overfor – utarbeides tiltak. Tiltakene må være innordnet etter de individuelle faktorene for hver enkelt. De må være tilpasset hvilke sårbarhetsfaktorer og eventuelt hvilke motivasjonsfaktorer man finner.

For å sikre at det er en helhet i tiltakene og at alle som arbeider med den innsatte jobber i samme retning, bør man vurdere å etablere en tverrfagliggruppe bestående av kontaktpersonene som arbeider med innsatte både i avdeling, i skole/ arbeidsdrift, saksbehandler, i helse-/ sosialspørsmål mv. Gruppens oppgaver bør være å drøfte utfordringer, utarbeide tiltak, samt å iverksette og følge opp tiltakene.

Ved sammensetting av gruppen bør man tenke på at de som har fullmakt til å beslutte enten er direkte involvert som en del av gruppen eller indirekte gjennom å bli konsultert underveis. Det er videre viktig at alle i gruppen har det klart for seg hvilke fullmakter gruppen har eller ikke har med tanke på å ta avgjørelser. Dersom gruppen ikke har tilstrekkelige fullmakter til å beslutte må man etablere struktur og rutine for å ivareta dette.

For innsatte hvor det foreligger bekymring om radikaliserings vil informasjonsutveksling være et viktig tiltak særlig med tanke på oppfølging ved overføringer eller løslatelse.

Eksempler på tiltak i kriminalomsorgen:

- Bevisst plassering i fengselet både med tanke på fellesskap med medinnsatte, ansattes kompetanse og aktiviseringstilbud i avdelingen.
- Særskilte rutiner for dokumentasjon og system for informasjonsflyt internt i fengselet.
- Registrering i INFO-flyt og oppfølging av informasjonsutveksling med politi/PST og evt. kriminalomsorgen regionalt og sentralt.
- Etablering av tverrfaglig gruppe/ansvarsgruppe.
- Målrettet tilnærming fra kontaktbetjent, sosialkonsulent og avdelingsleder i tilbakeføringsarbeidet. Særskilt fokus på løslatelse og sikkerhetstiltak slik som jobb, bolig, nettverk ved løslatelse og lignende.
- Bevisst kontaktetablering til programvirksomheten, prest eller andre som kan bidra i å skape alternative meninger/oppfatninger eller handlingsalternativer.
- Målrettet og styrt kontroll med tilgang på medier, bøker og lignende.
- Målrettet arbeid med nettverksetablering eller styrking av eksisterende nettverk.
- Etablering av mentorforløp.

8.3. Dialog med innsatte

Som i alle andre saker er dialog med innsatte avgjørende. Dersom tjenestemenn gjør observasjoner som gir grunn til bekymring er det nødvendig at dette undersøkes nærmere.

Dialog har i denne sammenhengen tre mål;

1. Gjøre innsatte klar over at vi observerer og at det foreligger en bekymring.
2. Gjennom samtalen få mer informasjon om innsatte, hans reaksjon på våre bekymringer eller observasjoner, og om mulig mer informasjon om hans holdninger/ståsted.
3. Gjennom samtalen å påvirke, utvide innsattes verdensbilde, gi flere «inputs» og skape refleksjon hos den innsatte. Samtalen kan åpne for nye eller andre handlingsalternativer og gi informasjon om at det finnes hjelp for å komme ut av en eventuell vanskelig situasjon.

Tjenestemenn i kriminalomsorgen har lært samtaleteknikken motiverende intervju (MI). Denne teknikken er godt egnet til slike samtaler. Det er viktig at man ikke forsterker eller bekrefter avstand mellom tjenestemann og den innsatte. Konfrontasjon og argumentasjon kan virke mot sin hensikt.

Det er viktig at ansatte bruker åpne spørsmål og gir innsatte mulighet til å utdype svarene sine. Ved bruk av MI gis bekreftelser underveis, oppsummer og lytter aktivt.

I samtalen er det viktig at man forsøker å unngå religiøse eller ideologiske diskusjoner med streng argumentasjon og fordømmelse. Konkrete temaer som kan være et godt utgangspunkt og kan omhandle hvilke fremtidsplaner innsatte har, hvordan han kan oppnå dem, hvilken hjelp kriminalomsorgen eller forvaltningssamarbeidspartnerne kan gi, eller hvordan hans valg og handlinger kan påvirke andre og fremtidige muligheter.

Fem forhold er viktig å unngå:⁹⁷

1. *Spørreordet hvorfor*: Dette er et ord som provoserer, og som kan sette personen i en forsvarsposisjon og dermed raskt «lukker/slår av» samtalen. Bruk heller «hvordan».
2. *Ekspertrollen*: Det er viktig å være ydmyk og unngå en dømmende og kritisk holdning som både kan virke provoserende og gi skyldfølelse.
3. *Etikettfellen*: Vær nøytral og unngå å vise egne meninger og holdninger. De er irrelevante i denne situasjonen.
4. *Argumentasjon*: I samtalen er det viktig å stimulere til refleksjon hos personen du snakker med. Dette gjøres best ved å stille åpne spørsmål uten å gi inntrykk for egne meninger eller kunnskap.

5. *Konfrontasjon*: Konfrontasjon bør kun gjøres som en klargjøring innledningsvis, hvor det gjøres rede for bekymringen og grunnen til samtalen. Konfrontasjon kan virke provoserende på en slik måte at det stopper opp samtalen.

8.4. Dokumentasjon og rapportering

Det er viktig at tjenestemenn dokumenterer observasjoner og bekymringer. Dette danner grunnlaget for tiltakene og ikke minst saksbehandlingen.

Behovet for dokumentasjon gjelder for alle innsatte og er en viktig del av risikovurderingene som gjøres. Observasjoner og vurderinger knyttet til radikaliseringsprosjektet blir i så måte *bare en ny ting* som skal dokumenteres. Det etableres ikke nye former for dokumentasjon eller rapporteringer enn det som allerede finnes.

Først og fremst er det viktig at det dokumenteres atferd, uttalelser, aktivitet og lignende i hendelsesjournalene i kompis på den enkelte. Videre følger det av rapporteringsplikten at dersom det er alvorlige forhold skal det skrives hendelsesrapport. Fra samtaler er det naturlig at det skrives referat i notats form. Er det akutte forhold eller spesielt alvorlige forhold, må disse rapporteres umiddelbart til den som det operative ansvaret i avdeling eller på enheten. Dette kan gjøres muntlig for effektivitetens skyld, men slike forhold må skriftlig gjøres i rapport eller et notat i etterkant.

Tjenestemenn skal overlape og gi informasjon av betydning tjenestevei og de innsatte videre til andre tjenestemenn i avdelingen og til leder. Hvorvidt informasjonen videre bringes til politi/PST, regionalt eller sentralt nivå i kriminalomsorgen avgjøres i henhold til kriminalomsorgens og enhetens rutine for informasjonsutveksling.

8.5. Utveksling av informasjonen til politi/ PST

Det anbefales at det utarbeides egen rutine for utveksling av informasjon til påtalemyndighet og politi. Denne retningslinjen bør gjelde i alle saker hvor fengselet utveksler informasjon, også for bekymringer om radikaliseringsprosjektet. Denne retningslinjen må bekjentgjøres slik at alle har kunnskap om hvordan slik informasjonsutveksling skal skje og sikre at man har notoritet i arbeidet.

Utlevering av informasjon må dokumenteres og hjemles for å ivareta innsattes rettssikkerhet. Hovedregelen er fortsatt at tjenestemenn i kriminalomsorgen har taushetsplikt, utlevering av slik informasjon er et unntak fra dette.

8.6. Informasjonen til andre i kriminalomsorgen eller samarbeidspartnere

Et viktig tema som bør følges opp er informasjonsutvekslingen til de fengslene som tar imot innsatte ved eventuelle overføringer. Tilsvarende må informasjonen videreformidles til friomsorgen dersom innsatte skal ha oppfølging av dem. Informasjon

må også formidles til våre samarbeidspartnere innenfor rammene av taushetsplikt da de er viktige bidragsytere i arbeidet.

Informasjon til regionalt eller sentralt nivå håndteres av fengselets ledelse.

8.7. Et eksempel på oppgave og ansvarsfordeling

HVA	HVORDAN	HVEM	KVALITETSSIKRING
Observere	Observasjon skjer i alle situasjoner hvor innsatte er. Observere gjennom visuell overvåkning, gjennom samtaler/ interaksjon, overhøring av samtaler, visitasjon av rom/ eiendeler mv.	Alle som er i kontakt med innsatte eller som leser innsattes brev, avlytter samtaler el.	Ledelsen gjennom særlig mellomledere/personalledere har et særskilt ansvar for å følge opp, etterspørre informasjon og kvalitetssikre informasjon. Det hjelper ikke bare å ha «bestillinger» – leder må sette agenda gjennom å etterspørre, skape refleksjon og diskusjon.
Dokumentere	De som observerer skal notere i KOMPIS, føre journaler, skrive hendelsesrapport, eventuelt notater fra samtaler, referater fra møter og lignende.	Den som observerer, den som gjennomfører samtaler, avholder møter, oppdager noe som kan ha betydning	Ledelsen gjennom særlig mellomledere/personalledere har et særskilt ansvar for å følge opp, etterspørre dokumentasjon og kvalitetssikre dokumentasjon. Sikre distribusjon/informasjonsflyt til de som har behov for informasjonen.
Vurdere/diskutere	Overlappingsmøter, avdelings møter, råds møter el, etablere tverrfaglige ansvarsgruppemøter.	Tjenestemenn har ansvar for å utveksle og diskutere forhold rundt innsatte på overlappingsmøter og avdelingsmøter. Avdelingsleder har ansvar for å løfte saken til sikkerhetsmøtet. Lederne har ansvar for å etablere tverrfaglige ansvarsgruppemøter.	Møteledelse i de ulike møtene har et særskilt ansvar for å etterspørre, legge til rette for diskusjoner, stille spørsmål, sette agenda. Alternativer kan være å etablere faste møter, eller ha temaet som fast agenda på andre allerede eksisterende møter.
Dialog med innsatte	Gjennom samtaler med innsatte å gjøre observasjoner og innhente informasjon om de tankene og holdningene de har. Gjennom samtaler å skape relasjoner som gir grunnlag for påvirkning. Samtalene må ha som formål å skape refleksjon hos innsatte.	Kontaktbetjent, verksbetjent, sosialkonsulent, avdelingsleder har ansvaret for kontakten med den innsatte, men andre kan også benyttes i dette arbeidet slik som programvirksomhet, prest, lærere og andre.	Leder kan ha samtaler som «egne resultatmål» i avdelingen, som en del av fast struktur i avdelingen eller som en del av en individuell plan rundt den innsatte. Leder må etterspørre, kontrollere samtidig veilede og motivere.
Tiltak rettet mot re-integrering, tilbakeføring til samfunnet	På lik linje som med andre innsatte skal endrings- og motivasjonsarbeid iverksettes. Aktivisering/sysselsetting, programvirksomhet og planlegging av løslatelse. Etablering av IP der det er aktuelt.	Kontaktbetjent, sosialkonsulent og avdelingsleder – i samarbeid med arbeidsdrift, skole, program mv.	Leder for avdelingen og den som har beslutningsmyndighet i fangesaken har et ansvar for å etterspørre oppfølging av den innsatte, kvalitetssikre at planlagte tiltak er realistiske og gjennomførbare.
Informasjons utveksling med politi/PST og regionalt/sentralt nivå	Informasjon skal utveksles skriftlig og lagres enten i innsattes doculive mappe, i INFO -flyt eller på eget saksnummer.	Skal skje i henhold til egen rutine ved enheten.	Skal skje i henhold til egen rutine ved enheten.
Informasjonsutveksling med andre enheter i kriminalomsorgen ved overføring eller løslatelse (friomsorgen)	Informasjon skal utveksles skriftlig og fortrinnsvis lagres i innsattes doculive mappe.	Skal skje i henhold til egen rutine ved enheten	Skal skje i henhold til egen rutine ved enheten.
Samarbeid med mentorordningen	Dersom en enhet er bekymret for en innsatt skal denne bekymringen rettes til regionskontoret.	Skal skje i henhold til rutine for rekruttering av mentorerte.	Dersom enheten opplever en bekymring skal dette gå tjenestevei, til regionen og så videre til KDI. Mentorprosjektet vurderer om mentor er egnet tiltak.

9. Mentorprosjektet

9.1. Hva er mentorprosjektet?

I Justis- og Beredskapsdepartementets brev av 24. juli 2014 bes Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI) utrede hvordan kriminalomsorgen kan gjennomføre en mentorordning som ledd i Regjeringens arbeid med å styrke arbeidet med å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme. Justisdepartementet skal selv bidra ved å innkalle mulige samarbeidspartnere, slik at KDI vil kunne dra nytte av de ressurser og erfaringer som finnes på området.

Det aktuelle tiltak 18 lyder slik: «*Det skal utvikles og prøves ut en mentorordning i kriminalomsorgen. Ordningen skal primært rette seg mot identifiserte innsatte som forstås å være sårbare for å bli rekruttert til voldelig ekstremisme, spesielt unge innsatte.*»

Mentorordningen gjelder både for fengsel og friomsorg.

9.1.1. Hva er mentorering?

Mentor skal veilede, gi råd, motivere, stille spørsmål, lytte, utfordre, gi støtte og eventuelt så tvil om riktigheten av bastante oppfatninger. Gjennom diskusjon og veiledning skal mentor bidra til at en annen person får personlig utvikling.

9.1.2. Hvem er i målgruppen for å få mentor?

Personer som er innsatt eller domfelt for terrorhandling (straffeloven kapittel 18) eller lovbrudd utført mot personer på grunn av deres seksuelle legning, kjønnsidentitet, religion, etniske opprinnelse, funksjonsevne eller annen status (hatkriminalitet), bør klart falle innenfor prosjektets målgruppe. Det kan videre blant annet dreie seg om overtredelser av straffeloven § 185 (hatefulle ytringer) eller § 185 (diskriminerende handlinger).

Straffebudene utgjør imidlertid bare et utgangspunkt. Det avgjørende er hvorvidt domfelte eller innsatte er sårbare for radikaliserings og rekruttering til voldelig ekstremisme. Kriminalomsorgen vil måtte foreta en konkret helhetsvurdering, der en rekke momenter tas med i betraktning. Aktuelle momenter kan være tilknytning til høyreekstremer, nynazistiske, venstreekstremer, islamistiske miljøer. Om innsatte eller domfelte har effekter på cellen eller hjemme som flagg, plakater og annet

propagandamateriell med ekstremt innhold, tegninger med rasistisk innhold. Om domfelte har gitt uttrykk for intoleranse for andres synspunkter, fiendebilder, konspirasjonsteorier.

Det er ikke mulig å gi noen uttømmende liste over relevante momenter.

9.1.3. Basert på frivillighet

Mentorordningen baseres på et prinsipp om frivillighet. Det betyr at personer som ikke ønsker mentorering faller utenfor målgruppen. Likevel må kriminalomsorgen hele tiden oppfordre og oppmuntre alle domfelte som befinner seg i målgruppen til å ta del i mentorordningen. Samtidig som det er viktig at andre egnede tiltak settes inn overfor innsatte som vil falle utenfor ordningen på grunn av manglende frivillighet.

9.1.4. Når kan enheten ta kontakt?

Dersom en enhet er bekymret for en innsatt skal denne bekymringen rettes til regionskontoret. Det er viktig at enhetene bruker de ressurspersonene som er ved regionskontoret/enhetene for å drøfte bekymringer. Mentorprosjektet kan også kontaktes både for å drøfte aktuelle kandidater og for å besvare spørsmål.

9.1.5. Rutine for rekruttering av innsatte/domfelte

Det er den enkelte kriminalomsorgsenhet som må identifisere kandidater til mentorprosjektet. Prosjektmedarbeider og prosjektleder vil deretter foreta en vurdering og beslutte hvem som skal tas inn i prosjektet. Det er en erkjennelse av at unge personer er spesielt sårbare for radikaliserings og rekruttering til voldelig ekstremisme. Dette er personer som i henhold til handlingsplanen skal prioriteres. Det bør ikke settes opp noen absolutt aldersgrense for hvilke personer som kan og skal tilbys en mentor i regi av kriminalomsorgen.

Det er utarbeidet en rutine for rekruttering av innsatte/domfelte. Første trinn er at enheten varsler egen region og KDI om at det eksisterer en bekymring. Enheten kan også ringe til mentorprosjektet og drøfte bekymringen. Dersom enheten opplever en bekymring skal dette gå tjenestevei, til regionen og så videre til KDI. Dersom mentorprosjektet er egnet tiltak vil det tas kontakt med enheten samt varsle regionen og eventuelt innhente opplysninger. Deretter vil mentorprosjektet ta kontakt med den aktuelle enheten og avtale et møte med ansatte. Den innsatte/domfelte vil deretter profiltestes, noe som kan være til hjelp for å identifisere de ytre og indre faktorer som spiller inn i en radikaliseringsprosess.

Gjennom profilvurderingen av den enkelte innsatt/domfelt, ønsker prosjektet å få synliggjort en del karakteristiske trekk ved han/hun som person. Neste trinn er at prosjektmedarbeider vil foreta en match av mentor, og ta kontakt med mentor. Deretter møtes mentor og innsatt/domfelt for å se om kjemien passer. Dersom man finner en match som passer vil det lages en handlingsplan som vil beskrive det konkrete forløpet. Handlingsplanen skal evalueres og revideres hver tredje måned. Skjematisk vil rutinen se slik ut:

Rutine ved rekruttering

9.1.6. Hvilken rolle har mentor *under straffegjennomføringen*?

Det som fremkommer i mentormøtet er konfidensielt mellom mentor og de mentorete. Generelt skal ikke mentorene dele informasjon med enhetene, men rapporterer til KDI. Informasjon som anses som viktig skal videreformidles til enhetene. Den aktuelle enheten blir varslet dersom noe er bekymringsfullt. KDI ivaretar sikkerheten, og vurderer alle bekymringene som kommer inn fra regionene uavhengig av mentorprosjektet. Loggboken blir skrevet etter hvert mentortreff og rapporteres til KDI hver fjortende dag. Loggboken gjennomgås og KDI tar en kontinuerlig sikkerhetsmessig vurdering. Dersom det oppstår en bekymring vil denne håndteres umiddelbart.

9.1.7. Hvordan skal mentor og fengselet samhandle *under mentoreringen*?

Samhandlingen mellom mentor og fengselet vil være i forhold til praktiske spørsmål som tilrettelegging for samtale og reservasjon av besøksrom. Når mentor kommer skal vedkommende fremlegge identitetspapirer og avtalen om mentorforløpet.

10. Ressurspersoner

KDI har etablert en gruppe bestående av representanter fra lokalt og regionalt nivå som skal være ressurspersoner i spørsmål om radikaliseringsproblematikk. Gruppen består av representanter fra lokalt nivå, enheter med høyt sikkerhetsnivå og representanter fra regionalt nivå. Oversikt over hvem som er oppnevnt som ressursperson ved enhetene eller regionene er sendt enhetene.

Oppgavene til ressurspersonene ble ved etablering av gruppen beskrevet som tredelt. For det første skal de bidra med fenomenkunnskap og veiledning, dernest formidle nødvendig informasjon mellom aktuelle samarbeidspartnere og koordinere nødvendige tiltak. Endelig vil de kunne bidra i arbeidet med system for vurdering av risiko for nye straffbare handlinger.⁹⁸

Hvordan oppgavene løses vil variere i de ulike enhetene og regionene, men hver region skal ha sine kontaktpersoner innenfor dette fagfeltet.

11. Kilder

- ¹ Regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme (2014) https://www.regjeringen.no/contentassets/6d84d5d6c6df47b38f5e2b989347fc49/handlingsplan-mot-radikaliserings-og-voldelig-ekstremisme_2014.pdf
- ² Rundskriv 5/2015 KDI, <http://www.kriminalomsorgen.no/kdi-rundskriv.237914.no.html>
- ³ Regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme (2014).
- ⁴ Ole T Berg (2014), *Radikal*. Store norske leksikon. <https://snl.no/radikal>.
- ⁵ Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik (2015), *Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme*. PHS forskning 2015: 2. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/284584/forskning_paa_forebygging.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- ⁶ Steffen Pedersen Øberg, «Forsker: - Det norske høyreekstremer miljøet er lite og dårlig organisert», *Aftenposten* 17. januar 2016. <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Forsker---Det-norske-hoyreekstremer-miljoet-er-lite-og-darlig-organisert-8315112.html>
- ⁷ "Forsker om terror og flyktningkrise: Frykter økt hatkriminalitet og vold", *Verdens Gang*, 24. november 2015. <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/politiets-sikkerhetstjenestepst/forsker-om-terror-og-flyktningkrise-frykter-oekt-hatkriminalitet-og-vold/a/23566749/>
- ⁸ Straffeloven av 2005 § 131, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>
- ⁹ Dom i 22 juli saken avsagt av Oslo tingrett s 21 i lovdatas publiserte versjon; <https://lovdata.no/static/file/1016/toslo-2011-188627-24.pdf>
- ¹⁰ Dom i 22 juli saken avsagt av Oslo tingrett s 68.
- ¹¹ Regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme (2014) s. 7.
- ¹² Lovdata om hatkriminalitet, https://lovdata.no/artikkel/ny_straffelov_-_hatkriminalitet/1598
- ¹³ Tore Bjørge, «Også høyreekstremer handlinger må kalles terror,» *Dagen*, 29. oktober 2015. <http://www.dagen.no/Nyheter/terror/Eksperter-Ogs%C3%A5-h%C3%B8yreekstremer-angrep-m%C3%A5-kalles-terror-264208>
- ¹⁴ Regjeringens handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme s. 7.
- ¹⁵ Mohammed M. Hafez (2016), *The Ties that Bind: How Terrorists Exploit Family Bonds*. Combating Terrorism Center, 19. februar 2016. <https://www.ctc.usma.edu/posts/the-ties-that-bind-how-terrorists-exploit-family-bonds>
- ¹⁶ Brynjar Lia, (2013), «Profetens Ummah og sosiale medier.» In: Inger Marie Sunde (Red.), *Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på internett*. PHS forskning 2013:1. Oslo: Politihøgskolen. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175110/1/forebygging_av_radikaliserings.pdf
- ¹⁷ Ola Haram og Ingvild Gjerdsjø, «De vil holde våpen i hendene og kjenne lukta av krutttrøyken», *TV2*, 21. mai 2015. <http://www.tv2.no/nyheter/8323589/>
- ¹⁸ Regjeringen. «Radikaliseringsprosessen». 3. mars 2016. <https://www.regjeringen.no/no/sub/radikaliserings/veileder/begreper-ord-og-uttrykk/radikaliseringsstunellen/id2399043/>

-
- ¹⁹ Brynjar Lia og Petter Nesser (2014), «Norske muslimske fremmedkrigere.» In: *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 4, s. 399-416
- ²⁰ Yaroslav Trofimov, "Radicalization of Islam or Islamization of Radicalism?" *The Wall Street Journal*, 16. Juni 2016.
http://www.slate.com/articles/news_and_politics/interrogation/2016/06/olivier_roy_on_isis_brexit_orlando_and_the_islamization_of_radicalism.html
- ²¹ Thomas Hegghammer, «Norske fremmedkrigere i går og i dag», In: *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 30(4), http://hegghammer.com/files/Hegghammer_-_Norske_fremmedkrigere_i_gaar_og_i_dag_-_antatt_versjon.pdf
- ²² Rem Kortweg (2010), Background contributing factors to terrorism. Radicalization and recruitment. In: M. Ranstorp (Ed.), *Understanding Violent Radicalisation. Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. London: Routledge.
- ²³ Tore Bjørgo and Yngve Carlsson (2005), *Early Intervention with Violent and Racist Youth Groups*. NUPI Paper, nr. 677. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- ²⁴ Ashley Binetti (2015), *A New Frontier: Human Trafficking and ISIS's Recruitment of Women from the West*. Georgetown Institute for Women, Peace & Security.
<https://giwps.georgetown.edu/sites/giwps/files/I2A%20-%20A%20New%20Frontier%20-%20Human%20Trafficking%20and%20ISIS's%20Recruitment%20of%20Women%20from%20the%20West.pdf>
- ²⁵ Mah-Rukh Ali (2015) *Trusselen fra IS*, Oslo: Kagge forlag.
- ²⁶ Omar Sultan Haque, Jihye Choi, Tim Phillips and Harold Bursztajn, "Why Are Young Westerners Drawn to Terrorist Organizations like ISIS?" *Psychiatric Times*, 10. september 2015. <http://www.psychiatristimes.com/trauma-and-violence/why-are-young-westerners-drawn-terrorist-organizations-isis>
- ²⁷ Regjeringen, «Risiko- og beskyttelsesfaktorer», 7. april 2015.
<https://www.regjeringen.no/no/sub/radikalisering/veileder/risiko--og-beskyttelsesfaktorer/id2398414/>
- ²⁸ Yngve Hammerlin (2009) *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler: selvmordsforebyggende arbeid i fengsel*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- ²⁹ Petter Nesser (2010), «Joining jihadi terrorist cells in Europe. Exploring motivational aspects of recruitment and radicalization.» In: M. Ranstorp (Ed.), *Understanding Violent Radicalisation. Terrorist and Jihadist Movements in Europe*. London: Routledge.
- ³⁰ Steven M. Chermak and Joshua D. Freilich, Michael Suttmoeller (2011), *The Organizational Dynamics of Far-Right Hate Groups in the United States: Comparing Violent to Non-Violent Organizations*," Final Report to START. College Park MD: START, Desember 2011.
- ³¹ Tore Bjørgo (2011). Strategier for forebygging av terrorisme, del I. In: T. Bjørgo (red.). *Forebygging av terrorisme og annen kriminalitet*. Oslo: PHS Forskning 2011: 1.
<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175076/forebygging%20av%20terrorisme.pdf?sequence=1>
- ³² Bibi van Ginkel and Eva Entenmann (2016), *The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union*. ICCT Research Paper, april 2016. <https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2016/03/ICCT-Report-Foreign-Fighters-Phenomenon-in-the-EU-1-April-2016-including-AnnexesLinks.pdf>
- ³³ Politiets sikkerhetstjeneste (2014), *Norske fremmedkrigere*. 18. juni 2014.
<http://www.pst.no/media/utgivelser/norske-fremmedkrigere-i-syria/>
- ³⁴ Politiets Sikkerhetstjeneste (2016), *Hvilken bakgrunn har personer som frekventerer*

---

ekstreme islamistiske miljøer i Norge før de blir radikalisert? Ekstern rapport. Den sentrale enhet. 12. september 2016.

http://www.pst.no/media/82236/2016_09_08_radikaliseringssprosjektets-rapport_ugradert.pdf

³⁵ Franck Orban, «Fengsler i radikaliseringssalderen», *Forskning.no*, 4. mars 2013.

<http://forskning.no/meninger/kronikk/2013/03/fengsler-i-radikaliseringssalderen>

³⁶ European Commission Radicalisation Awareness Network (2015), *Dealing with radicalisation in a prison and probation context RAN P&P – practitioners*. Working paper.

http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-news/docs/ran_p_and_p_practitioners_working_paper_en.pdf

³⁷ Christine Friestad, Inger Lise Skog Hansen (2004), *Levekår blant innsatte*. Fafo-rapport 429.

³⁸ Franck Orban (2012), «Voldelige ekstremister og terrorister i fengsel: en ny realitet for Norge». I: Yngve Hammerlin og Tore Rokkan (med bidrag av Franck Orban). *Vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen; Sluttrapport 2004 – 2010. Mørketall*. KRUS, 2012.

<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/id/133817/Rapport.01.2012.pdf>

³⁹ Tom Olsen (2011), *Nynazistiske miljøer : En studie om tilslutnings- og exitprosessene*. Mastergradsoppgave i sosialt arbeid Det samfunnsvitenskaplige fakultet Institutt for sosialfag Universitetet i Stavanger.

<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/185037/Olsen,%20Tom.pdf?sequence=1>

⁴⁰ Tore Bjørge (2011), «Strategier for forebygging av terrorisme», del I. In: T. Bjørge (red.). *Forebygging av terrorisme og annen kriminalitet*. Oslo: PHS Forskning.

<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175076/forebygging%20av%20terrorismen.pdf?sequence=1>

⁴¹ Elaine Pressman (2016), *Risk Assessment of Radicalization to Violence Applications of VERA-2 in Prisons*. Council for Penological Co-operation: 11th Working Group Meeting January 11, 2016.

<http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/PCCP%20documents%202016/Council%20of%20Europe%20Revised%20%20%20Presentation%20Elaine%20Pressman%20for%20January%202011%202016.pdf>

⁴² Elaine Pressman (2009), *Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02*. Government of Canada.

<https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx#Factors>

⁴³ ERG22+ Presentasjon av Simon Cornwall, KRUS, 15. mars 2016 (Oversatt av Kari-Anne Aasterud).

⁴⁴ Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik (2015).

⁴⁵ Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik (2015).

⁴⁶ Amarnath Amarasingam, "Three Kinds of People Return Home After Joining the Islamic State - And They Must All Be Treated Differently", *Vice News*, 3. desember 2015.

<https://news.vice.com/article/three-kinds-of-people-return-home-after-joining-the-islamic-state-and-they-must-all-be-treated-differently>

⁴⁷ Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik (2015).

⁴⁸ Politiets sikkerhetstjeneste (2014), *Norske fremmedkrigere*.

⁴⁹ David Hansen (2005), *Pakistan i kjølvannet av 11. september 2001 - en studie av pakistanske holdninger til ekstremisme, jihad, Vesten, og Pakistans rolle i kampen mot terror*. Hovedfagsoppgave. Oslo: UiO.

-
- ⁵⁰ Tomas Precht (2007), *Home Grown Terrorism and Islamist Radicalisation in Europe: From Conversation to Terrorism: An Assessment of the Factors Influencing Violent Islamist Extremism and Suggestion for Counter Radicalization measures*. Danish Ministry of Justice.
- ⁵¹ Lorenzo Vidino and Seamus Hughes (2015), *ISIS in America: From Retweets to Raqqa. Program om Extremism*. The George Washington University.
- ⁵² Lorenzo Vidino and Seamus Hughes (2015).
- ⁵³ Lia, Brynjar og Petter Nesser (2014), «Norske muslimske fremmedkrigere». In: *Nytt Norsk Tidsskrift*, 2014/4.
- ⁵⁴ Jerome P. Bjelopera (2013), *American Jihadist Terrorism: Combating a Complex Threat*. CRS Report for Congress, 23. januar 2013.
- Dina Temple-Raston (2010), "Jihadi Cool: Terrorist Recruiters' Latest Weapon". *National Public Radio*, 26. Mars 2010.
<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=125186382&ft=1&f=1001>.
- Paul Joosse, Sandra M. Bucarius and Sara K. Thompson (2015), "Narratives and Counternarratives: Somali-Canadians on Recruitment as Foreign Fighters to Al-Shabaab". In: *British Journal of Criminology*. Vol. 55.
- ⁵⁵ Lorenzo Vidino (2007). "Current Trends in Jihadi Networks in Europe". In: *Terrorism Monitor*, Vol.: 5, nr. 20.
- ⁵⁶ Brynjar Lia og Petter Nesser (2014). «Norske muslimske fremmedkrigere».
- ⁵⁷ Politiets sikkerhetstjeneste (2016).
- ⁵⁸ Edwin Bakker (2006), *Jihadi Terrorists in Europe. Their Characteristics and the Circumstances in which They Joined the Jihad: An Exploratory Study*. Netherlands Institute of International Relations. The Hague: Clingendael Institute.
- ⁵⁹ Sindre Bangstad, "Salafisme", *Store Norske leksikon*, 5. juni 2016
<https://snl.no/salafisme>
- ⁶⁰ Christopher M. Blanchard (2006), *The Islamic Traditions of Wahhabism and Salafiyya*. CRS Report for Congress. Library of Congress. 24. januar 2008.
<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RS21695.pdf>
- ⁶¹ Sindre Bangstad, "Salafisme", *Store Norske leksikon*, 5. juni 2016
- ⁶² Dag Leraand, "Golfkrigen 1980–88». *Store norske leksikon*, 9. januar 2016.
https://snl.no/Golfkrigen_1980%E2%80%931988.
- ⁶³ "Den islamske stat". *Globalis*, 6. Juni 2016.
<http://www.globalis.no/Konflikter/Asia/Den-islamske-stat-IS>
- ⁶⁴ Dag Leraand. Borgerkrigen i Syria 2011–16, *Store norske leksikon*, 28. mars 2016.
https://snl.no/Borgerkrigen_i_Syria_2011%E2%80%932016.
- ⁶⁵ Kirsti Falch-Nilsen og Elisabeth Onsum, "Nordmenn i krig for Al Shabaab", *Aftenposten*, 19. november 2011. <https://www.nrk.no/norge/nordmenn-i-krig-for-al-shabaab-1.7882431>
- ⁶⁶ Sidsel Wiborg, «Kurdere». *Store norske leksikon*. 17. mars 2016.
<https://snl.no/kurdere>.
- ⁶⁷ Per Anders Madsen, «De reiser for å krige for andre», *Aftenposten*, 14. februar 2014.
<http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/De-reiser-for-a-krige-for-andre-7899946.html>
- ⁶⁸ Etterretningstjenesten, *FOKUS 2015*,
<https://forsvaret.no/ForsvaretDocuments/FOKUS2015-endelig.pdf> s 38-39
- ⁶⁹ Andreas Bakke Foss, «Bekymret for hva endel av disse menneskene kan gjøre når de kommer tilbake», *Aftenposten*, 12. februar 2015.
<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/--Bekymret-for-hva-endel-av-disse-menneskene-kan-gjore-nar-de-kommer-tilbake-7898292.html>

-
- ⁷⁰ Øyvind Strømmen, «Høyreekstremisme». *Store norske leksikon*, 21. mai 2014. <https://snl.no/h%C3%B8yreekstremisme>.
- ⁷¹ Tore Bjørge og Ingvild M. Gjelsvik, (2015).
- ⁷² Øyvind Strømmen, «Den tredje bølgen», *Aftenposten*, 26. september 2011. <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Den-tredje-bolgen-6668450.html>
- ⁷³ Eirik Mosveen og Pål Ertzaas, «Slår alarm om flyktnings situasjonen i hemmelig UD-notat», *Verdens Gang*, 22. februar 2016. <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/solberg-regjeringen/slaar-alarm-om-flyktnings-situasjonen-i-hemmelig-ud-notat/a/23628378/>
- ⁷⁴ Cecilie Storbråten Gjendem, «Eksperter: Derfor vokser de høyreekstremer», E24, 19. september 2015. <http://e24.no/makro-og-politikk/hellas/eksperter-derfor-vokser-de-hoyreekstremer-i-forbindelse-med-oekonomiske-kriser/23527113>
- ⁷⁵ Franck Orban, «Presidentvalget i Østerrike: en falsk trygghet», Den Norske Atlanterhavskomiteé, 27. mai 2016. <http://www.atlanterhavskomiteen.no/post/3672104/Presidentvalget%20i%20%C3%98sterrike:%20en%20falsk%20trygghet>
- ⁷⁶ Wilhelm Heitmeyer (1993), "Hostility and Violence Towards Foreigners in Germany". In: Tore Bjørge and Rob Witte (1993), *Racist Violence in Europe*. Basingstoke: Macmillan.
- ⁷⁷ FN-sambandet, «Høyreekstremisme», 9. mars 2016. <http://www.fn.no/Tema/Terrorisme/Radikalisering-og-voldelig-ekstremisme/Hoyreekstremisme>
- ⁷⁸ Øyvind Strømmen, «Høyreekstremisme». *Store norske leksikon*.
- ⁷⁹ Anders Ravik Jupskås (2012), *Ekstreme Europa*. Oslo: Cappelen Damm.
- ⁸⁰ Bernt Hagtvatn og Øyvind Strømmen, «Høyre-radikalisme». *Store norske leksikon*, 4. juli 2013). <https://snl.no/h%C3%B8yreradikalisme>.
- ⁸¹ Øyvind Strømmen, «Høyreekstremisme». *Store norske leksikon*.
- ⁸², Shoaib Sultan og Rune Berglund Steen (2012), *Høyreekstremisme i Norge*. Antirasistisk senter. <http://www.antirasistisk-senter.no/wp-content/uploads/2014/06/hoyreekstremisme-rapport-endelig.pdf>
- ⁸³ Tore Bjørge, «Nynazisme». *Store norske leksikon*, 28. april 2015. <https://snl.no/nynazisme>.
- ⁸⁴ Kjetil Simonsen, «Nazisme», *Store norske leksikon*, 29. oktober 2015. <https://snl.no/nazisme>
- ⁸⁵ Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, «Rasisme», 6. september 2013. <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/bakgrunn/ideologi/rasisme.html>
- ⁸⁶ Torgeir Skorgen, «Rasisme». *Store norske leksikon*, 25. april 2016. <https://snl.no/rasisme>.
- ⁸⁷ Steffen Fagernes Johannessen, «Etnosentrisme», *Store norske leksikon*, 30. desember 2015. <https://snl.no/etnosentrisme> .
- ⁸⁸ Øyvind Strømmen, «Islamofobi», *Store norske leksikon*, 21. mai 2014. <https://snl.no/islamofobi>
- ⁸⁹ Øyvind Strømmen (2012), *Det mørke nettet; om høyreekstremisme, kontrajihadisme og terror i Europa*. Oslo: Cappelen Damm.
- ⁹⁰ Jon Oskar Engene (2012), *Storskalaangrep, myndighetsmål og høyreekstremismens plass i europeisk terrorisme*. Notat 3/12 til 22.juli-kommisjonen. 17. januar 2012. https://www.regjeringen.no/html/smk/22julikommisjonen/22JULIKOMMISJONEN_NO/CONTENT/DOWNLOAD/185/1355/VERSION/3/FILE/NOTAT_ENGER_17_JAN.PDF
- ⁹¹ N. Arve Arefjord, «Statskupp var målet», *Verdens Gang*, 7. januar 1982.

---

⁹² Øyvind Strømmen, (2012), *Det mørke nettet; om høyreekstremisme, kontrajihadisme og terror i Europa*. Oslo: Cappelen Damm, s. 38.

⁹³ «Ville ta endelig oppgjør med Blitz», *Klassekampen*, 26. oktober 2002.

<http://www.klassekampen.no/29723/article/item/null/ville-ta-endelig-oppgjor-med-blitz>

⁹⁴ Daniel Koehler (2016), *Right-Wing Extremism and Terrorism in Europe Current Developments and Issues for the Future*. PRISM Vol. 6, Nr. 2. NDU Center for Complex Operations (CCO). http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_6-2/Koehler.pdf?ver=2016-07-05-104619-213

⁹⁵ Regjeringen, «Mulige bekymringstegn», 11. juni 2014.

<https://www.regjeringen.no/no/sub/radikalisering/bekymret/Mulige-bekymringstegn/id762528/>

⁹⁶ Politi (udatert), *Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme i Rogaland Politidistrikt. Veileder*.

https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/rogaland/Vedlegg_2990.pdf

⁹⁷ Regjeringens nettportal om radikalisering.

<https://www.regjeringen.no/no/sub/radikalisering/id2001759/>

⁹⁸ Brev fra KDI om etablering av ressurspersoner journalnummer i Doculive : 201402300-14, 23. februar 2016.

